

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19168> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Spanninga, Hotso

Title: Gulden vrijheid ? : politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640

Date: 2012-06-28

5

Revolutie

De almanak van Zevenwouden

Zelden is op een Friese Landdag zoveel commotie geweest als op die van februari en maart 1635. Dat kwam niet alleen door de strijd om de ambten, die er heviger woedde dan ooit tevoren, maar ook door de katalyserende werking van de kwestie-Bootsma. Voor de grietmannen van Zevenwouden, die sinds jaar en dag een zetel in hun Kamer bezet hielden, was een en ander blijkbaar zo verontrustend, dat zij enkele overeenkomsten sloten om hun zetels ook voor de toekomst veilig te stellen. Deze overeenkomsten zijn zó belangrijk voor een goed begrip van de gebeurtenissen die in 1635 en daarna plaatsvonden, dat we, voordat de verdere gebeurtenissen aan de orde komen, er enige aandacht aan moeten besteden.

Temidden van het strijdgewoel op de Landdag vond aan het stadhoudelijk hof een opmerkelijke en verrassende gebeurtenis plaats, verrassend waarschijnlijk ook voor de tijdgenoten die er niet direct bij betrokken waren, want kort daarvoor was ook in de Kamer van Zevenwouden nog gekuipt dat het een lieve lust was. Onder het oog van de stadhouder sloten de grietmannen van Zevenwouden op 24 maart namelijk een akkoord, waarbij alle kuipen om de ambten in hun kwartier voorgoed – de overeenkomst zou tot het einde van de Republiek in 1795 worden nageleefd – tot het verleden zou gaan behoren (zie bijlage 1-A).¹ Door dit akkoord werden de

¹ TR, EVC-suppl. inv.nr. 9; TR, EVC inv.nr. 5107 (met de overeenkomst betreffende het transport van grietmansambten van 24 mei 1635); TR, SMI inv.nr. 2747; SHA inv.nr. 357 (oude nrs. 69- 32c en 367- 6). Gedrukt: *Almanach* (zie de literatuurlijst), *CHB* V, 368-369 en bij Slothouwer, 'Oligarchische misbruiken' (bijlage 1). De deelnemers bleven echter nog vrij lang onzeker over de houdbaarheid van het almanak. Daarom sloten zeven grietmannen op 15 maart 1641 voor de zekerheid een nader verbond, ondanks het verbod. Op dat moment zou door andere volmachten namelijk gesproken worden 'van eenige veranderinge in de regeringe te maken' en wellicht waren zij van plan het 'solemneel contract' of 'Woud Almanach' van het jaar 1635 te verbreken. De ondertekenaars beloofden desalniettemin 'vast ende onverbrekelyk bij malkanderen te sullen blijven in een verbont ende ligue, niet tegenstaende 't selve contract mochte bij andere onder onse Sewen-Wouden verbroken ende overtreden, ofte soo oock andersins 't selve contract door hoogher autoriteyt gebroken ende nul verclaert werdende'. In dat geval zouden de ambten onder de ondertekenaars verdeeld worden – dus met uitsluiting van de andere volmachten en grietmannen –, eventueel door loting. Degene die Gedeputeerde zou worden, was gehouden de 'bontgenoten ofte hare naeste vrunden te promoveren ofte helpen promoveren', ook wanneer het de vacante grietenijen betrof van degenen die niet tot het verbond behoorden. Ondertekenaars waren de grietmannen Hobbe van Baerdt (Haskerland), Saco Fockens (Opsterland; ook de secretaris van deze grietenij, Saco Teijens, tekende), Joannes Crack (Engwirden), Dirck van Baerdt (Weststellingwerf), Hans van Lycklama (Gaasterland),

grietmannen als volmacht niet alleen verzekerd van een gewichtig ambt, maar door een andere minstens even belangrijke overeenkomst, die diezelfde dag werd gesloten, ook min of meer van hun jaarlijkse verkiezing tot volmacht en daarmee de toegang tot de Landdag. De onbestendigheid van de volmachtverkiezingen, vooral in de twee andere plattelandskwartieren, zal de grietmannen van Zevenwouden ongetwijfeld ertoe hebben gebracht om hun onderlinge onenigheid terzijde te stellen en de handen ineen te slaan, want een grietman die niet werd gekozen, gold als uiterst beklagenswaardig.

Het akkoord dat door de grietmannen van Zevenwouden werd gesloten, was geen *ligue*, waarbij zoals gebruikelijk een meerderheid van volmachten een minderheid van de ambten uitsloot, maar een contract tussen *alle* grietmannen tot wederzijds voordeel. Na bemiddeling door de stadhouder en ‘andere vredelievende luiden’² werd afgesproken dat de tien verschillende ambten, die op het kwartier vielen, voor een termijn van drie jaar bekleed zouden worden en volgens een rooster of almanak periodiek over de tien grietenijen oftewel grietmannen zouden rouleren.³ Voortaan mochten de volmachten en Gedeputeerden van Zevenwouden geen ‘Ligue ofte andere verbintenissen’ meer sluiten en bestaande afspraken werden nietig verklaard. Ter ‘meerder bevestinge’ werd de stadhouder verzocht om het contract mede te ondertekenen. Het was het ei van Columbus voor het probleem van de chronische verdeeldheid onder de regenten, een effectief ‘instrumentum pacis’, dat in de Republiek al tamelijk gebruikelijk was en vooral nog zou worden.⁴ In plaats van elkaar te bestrijden en te trachten boven te drijven, door dusdanig met ‘vrienden’ in het kwartier te ‘corresponderen’ in de hoop dat er een meerderheid kon worden gevormd om de beschikkingmacht over de te verdelen ambten in han-

Regnerus van Andringa (Utingeradeel) en Frederick van Roorda (Lemsterland). Syds van Osinga (Doniawerstal), Amelius van Oenema (Schoterland) en Suffridus Lycklama a Nyeholt (Ooststellingwerf) zouden dus buiten de boot vallen. In 1652 werd het akkoord tevens getekend door de opvolgers (twee zonen en een broer) van de grietmannen van Haskerland, Opsterland en Ooststellingwerf. Op 27 febr. van dat jaar werd het akkoord van 1641 opnieuw uitgeschreven en ondertekend door de grietmannen van de hierboven genoemde zeven grietenijen: Hobbe van Baerd, Saco Fockens, Joannes Crack, Hanso van Lycklama, Martinus Fockens, Augustinus Lycklama a Nyeholt en Egbert van Baerd; alle genoemde stukken in TR, EVC inv.nr. 5107. Het almanak van 1655 hield echter stand. Op 12 maart 1652 werd het opnieuw opgesteld en ondertekend door stadhouder Willem Frederik; ondertekening door de tien grietmannen vond echter pas plaats in 1654. Op 18 jan. 1654 werden tevens de afspraken betreffende de volmachtverkiezingen en grietmansbenoemingen (bijlage 1-B en 1-C) geprolongeed; *Almanach*.

² SSO II, 187b.

³ Het betrof de lucratieve ambulatoire ambten, die jaarlijks ter beschikking van de Landdag kwamen. Elk jaar werden er bijvoorbeeld Gedeputeerde Staten gekozen, waarbij het ambt gedurende vele jaren door één persoon kon worden bekleed. Het meest begeerde ambt was dat van Gedeputeerde Staat, maar ook monster-commissarissen, rekenmeester en de vertegenwoordiging van Friesland in generaliteitscolleges, als Staten-Generaal, Raad van State en Admiraliteiten behoorden tot de ambulatoire ambten. Perpetuele ambten daarentegen werden door de Landdag of Gedeputeerde Staten in principe voor het leven vergeven aan personen die vervolgens geen volmacht (meer) konden zijn, zoals het ambt van secretaris van de Staten.

⁴ De Jong, *Een deftig bestaan*, 56-60; Price, *Holland*, 25-26. Veel contracten van correspondentie van regenten in de Republiek bij De Witte van Citters, *Contracten*.

den te krijgen, werden de gelederen gesloten, waardoor elke grietman een evenredig aandeel in de beschikbare ambten kreeg. Gevolg was dat vanaf dit moment in Zevenwouden de grietmannen volstrekt heer en meester waren en de overige volmachten er voor spek en bonen bijzaten. In de Kamers van Oostergo en Westergo daarentegen zou het politieke bedrijf gedurende de gehele zeventiende eeuw van tijd tot tijd nog geteisterd worden door kuiperijen, die met de vorming van steeds wisselende coalities of *ligues* tussen de volmachten gepaard gingen; Oostergo kreeg pas in 1697 en Westergo in 1713 een vergelijkbare almanak die stand hield.⁵ Dat de grietmannen van Zevenwouden er anno 1635 in slaagden om de handen ineen te slaan, terwijl hun ambtsbroeders in de twee andere plattelandskwartieren nog steeds met elkaar overhoop lagen, hoeft geen verbazing te wekken, want de almanak kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Daarvoor zijn zowel politieke als sociale achtergronden aan te wijzen.

De politieke achtergronden hebben betrekking op verschillende eerdere pogingen de ambtenbegeving in Zevenwouden ordelijker en vreedzamer te laten verlopen. Reeds in de jaren 1619 en 1620 waren er tussen de grietmannen van Zevenwouden afspraken gemaakt waardoor – althans in beginsel – een evenrediger verdeling van de beschikbare ambten kon plaatsvinden. De laatste jaren, zo werd gesteld, waren de volmachten het nogal oneens geweest over het vergeven van de ambten, ‘dan elck die sijne heeft socht boven te houden’, maar voortaan wilde men ‘in alle vruntschap met melcander’ leven. Ambten zouden voor drie jaar worden bekleed en geen grietenij zou langer dan drie jaar zonder ambt zijn. Omdat er te weinig ambten beschikbaar waren, werden mens-erger-je-niet-achtige regels opgesteld om te bepalen, soms na loting, welke grietenij aan de beurt zou zijn wanneer een ambt vacant raakte. Wanneer een van de grietmannen onverhoopt van de Landdag zou worden gekuipt en een andere volmacht ‘tegen sijn wille ende danck hem opgedrongen’ werd, zouden de andere grietmannen op de Landdag de absente grietman ‘holden off hy prysent waere ende hem laeten genieten tgene hem uth dese onse accordatie soude mogen competieren’. Niettemin behielden de grietmannen de vrijheid om de ambten bij meerderheid van stemmen te vergeven, ‘soe naede bequaemheyt der personen als die hoochwichlicheyt der Ampten’, zodat bovenstaande regeling eigenlijk direct al op losse schroeven kon komen te staan.⁶

⁵ Guibal, *Democratie*, 95-96; zie over de kuiperijen in Oostergo en Westergo in de tweede helft van de zeventiende eeuw Grever, ‘The States of Friesland’.

⁶ Op 17 sept. 1619 was deze overeenkomst aangegaan door de zeven grietmannen die toen in functie waren (drie grietenijen waren op dat moment vacant, Utingeradeel, Doniawerstal en Weststellingwerf; zie Sminia, *Nieuwe naamlijst*, 331, 349 en 402-403). Op 7 april 1620 was het akkoord vernieuwd en ondertekend door alle tien grietmannen. TR, SMI inv.nr. 351; Guibal, *Democratie*, 216-220 (bijlage 2 en 4). Dat dit akkoord direct al opengebroken kon worden, bleek op 30 nov. 1619, toen een onderhandse regeling werd getroffen door Tinco van Oenema, grietman van Schoterland, en zijn zoon Tiberius, ‘Rekenmeester deser Lantschappe’, die op de nominatie stond voor het grietmansambt van Utingeradeel (en de dag daarop in dat ambt zou worden benoemd). Wanneer Tiberius grietman van Utingeradeel zou worden door de steun van de beide Gedeputeerden voor

Reeds ruim enkele maanden na het laatste akkoord, op 1 juli 1620, sloten zeven grietmannen zich dan ook al nader aaneen tot een 'vrintlijcke accordantie'. Daarbij beloofden zij – binnen het kader van het akkoord van 1620 – onderling te zullen overleggen aan wie de ambten vergeven zouden worden, 'alles nade bequaemheyt van de persoonen ende de hoechwichlicheyt van de ampten soo ende in voegen wij 't selve verstaen ende bevinden sullen tot dienst vant tlant orbaerlixt te zijn', en vervolgens 'als mannen met eeren' eendrachtig te zullen stemmen. Drie grietmannen namen geen deel aan deze afspraak en stonden wat de ambten betreft dus aan de zijlijn, waardoor eigenlijk sprake was van een *ligue*.⁷

Omdat de volmachten op de Landdagen toch nog bleven twisten over de ambten, werd op 17 maart 1625 door tien volmachten, onder wie vijf grietmannen, één oud-grietman en vier andere volmachten, een nieuw contract gesloten, waarbij in de Kamer van Zevenwouden dus nog steeds volmachten buitenspel stonden. Beloofd werd dat men bij de ambtenbegeving eensgezind zou blijven en dat de ambten 'met goede vruntschap ende enicheijt aen elck nae gelegentheyt van personen ende ampten sullen vergeven werden' voor een termijn van drie jaar. Overtreders van deze afspraak zouden voor eerloos en meinedig (vanwege de eed die volmachten moesten afleggen) worden gehouden. Bij onenigheid zou door de 'vreedsamige' naar bevind van zaken en personen worden besloten. Wanneer een grietman kwam te overlijden, waren de anderen, vooral degenen die voor Zevenwouden in het College van Gedeputeerde Staten zaten, verplicht er 'met alle iiver ende neersticheijt' voor te zorgen dat de overledene werd opgevolgd door degene die door hem was aangewezen.⁸

Toen de termijn van het contract van 1625 in 1635 afliep, was er allesbehalve sprake van eendracht onder de volmachten van Zevenwouden. Op de Landdag die in februari begon waren zij in de eerste plaats nogal verdeeld geweest ten aanzien van het besluit om de beslissing over de strijdige procuraties over te laten aan het Hof.⁹ Toen vervolgens de ambten vergeven moesten worden, werd de onenigheid alleen nog maar groter. In Zevenwouden waren volgens Van den Sande namelijk vijf tegen vijf grietmannen het lang oneens geweest over de ambten, en omdat de stemmen staakten 'konde d'eene partye over d'ander geen voordeel gewinnen'. Omdat het kwartier tien grietenijen telde, kon dat gemakkelijk gebeuren, eerder dan in Oostergo (met elf grietenijen) of in Westergo (met negen grietenijen). Inder-

Zevenwouden, Pieke Wyckel en Hippolitus Roeloffs Crack, grietman van Engwirden, alsmede Obbe Obbes, grietman van Gaasterland, beloofden de Oenema's 'tot allen tijden' met deze heren op de Landdagen 'te stemmen ende in goede correspondentie te gaen', met belofte om bepaalde ambten volgens het akkoord van 17 sept. op hen te confereren; *ibidem*, 217-218 (bijlage III; TR, VSG inv.nr. D75).

7 Guibal, *Democratie*, 220-221 (bijlage V; TR, VSG inv.nr. D75). De grietmannen die niet deelnamen waren Syds van Osinga van Doniawerstal, Martinus Fockens van Opsterland en Homme Idzaerda van Weststellingwerf.

8 Guibal, *Democratie*, 221-222 (bijlage VI; TR, VSG inv.nr. D 75). Mijn interpretatie van de akkoorden van de grietmannen en volmachten van Zevenwouden wijkt op enkele essentiële punten af van Guibal, *Ibidem*, 92-94.

9 Zie noot 36.

daad valt uit de Statenresoluties op te maken dat de volmachten van Zevenwouden over de benoeming van een kolonel en de nieuwe rentmeester van de domeinen in twee kampen van elk vijf grietmannen verdeeld waren.¹⁰ Deze kuiperij speelde zich af in de eerste helft van maart, waarna men zoals gezegd reeds op 24 maart onverwacht uit de impasse kwam door eensgezind een almanak of toerbeurtensysteem in te stellen. Kuiperijen om de ambten in de Kamer van Zevenwouden behoorden daarmee tot het verleden. Wellicht had de omstandigheid dat er nu blijkbaar voor het eerst voor elk van de tien grietmannen een ambt ter beschikking gesteld kon worden, enige positieve invloed, want zolang er te weinig ambten voorhanden waren, kon alleen maar twist ontstaan. Welke rol de stadhouder bij dit alles heeft gespeeld is onduidelijk; heeft Hendrik Casimir bij het roken van de vredespijp alleen het rookgerei aangereikt of heeft hij zijn politieke gewicht en prestige in de schaal gelegd en als een ware *custos concordiae* aandrang uitgeoefend? In elk geval waren, ook nadien, de grootste tegenstanders van de stadhouders niet in Zevenwouden, maar in Oostergo en Westergo te vinden.

Het akkoord tussen de grietmannen van Zevenwouden had ongetwijfeld niet kunnen worden gesloten, en zeker op den duur geen stand kunnen houden, wanneer tussen hen op dezelfde dag niet tevens een andere, minstens even belangrijke afspraak was gemaakt. Daarbij beloofden zij zich ‘op eere ende gelove’ niet te zullen bemoeien met de verkiezing van volmachten in elkaars grietenijen, ‘door cuiperie of anders’, direct of indirect, en ook om op geen enkele wijze te zullen proberen iemand van de andere ondertekenaars of hun ‘adiuncten’ uit het volmachterschap te weren. Wanneer iemand ondanks deze afspraak toch in de grietenij van een ander volmacht zou worden, werd toegezegd dat het op die grietenij (dus volgens de almanak) vallende ambt aangeboden zou worden aan de betreffende grietman. Een maand later, op 24 mei, werd daaraan nog de wederzijdse belofte toegevoegd, dat wanneer iemand van de ondertekenaars zijn grietenij op een ander zou willen transporteren, de andere grietmannen, alsmede de Gedeputeerden van het kwartier

10 Op 7 maart werd de door Gedeputeerde Staten en stadhouder gedane nominatie van Jacques van Oenema als kolonel (als opvolger van kolonel Eminga), Homme van Hettinga als luitenant en Poppo van Burmania als majoor goedgekeurd door Hessel van Sminia (Utingeradeel), Syds van Osinga (Doniawerstal), Lambertus van Sicma (Gaasterland), Amelius van Oenema (Schoterland), Agge van Lycklama (Ooststellingwerf); TR, GBF inv. nr. 42 f. 16v. Daarop volgde op 8 maart een protest van A. van Wyckel en Joannes van Crack (Engwirden), Ciprianus Oosterzee (Lemsterland), Hobbe van Baerdt (Haskerland), Rinco van Lycklama (Weststellingwerf), Nicolaus Gerardi (Opsterland), Hanso van Lycklama (Gaasterland), die van mening waren dat Eminga door de Staten als kolonel was benoemd en dat de benoeming van Oenema dus ook door de Staten als geheel moest plaatsvinden; TR, GBF inv. nr. 42 f. 17. Op 14 maart werd goedkeuring gehecht door Wyckel en Crack (Engwirden), Oosterzee (Lemsterland), Baerdt (Haskerland), Lycklama (Weststellingwerf), Gerardi (Weststellingwerf), Lycklama (Gaasterland) aan de benoeming van Assuerus van Vierssen tot rentmeester der domeinen als opvolger van zijn vader Willem van Vierssen; TR, GBF inv. nr. 42 f. 19v. Hiertegen protesteerden nog dezelfde dag de grietenijen Utingeradeel, Doniawerstal, Gaasterland, Schoterland en Ooststellingwerf, getekend door Hessel van Sminia en Amelius van Oenema, waarop een contraprotest volgde van Haskerland, Opsterland, Weststellingwerf, Lemsterland en Gaasterland, getekend door Hans van Lycklama, Saco Fockens en Nicolaus Gerardi; TR, GBF inv. nr. 42 f. 21v.

– in de regel altijd twee grietmannen – ‘alle vlijt ende devoir sullen aanwenden’ om dat transport te bewerkstelligen.¹¹

Dat de grietmannen van Zevenwouden er anno 1635 in slaagden de gelederen te sluiten, terwijl hun ambtsbroeders in Oostergo en Westergo nog steeds met elkaar overhoop lagen en een meerderheid van volmachten in wisselende coalities de minderheid van de ambten uitsloot, houdt ook verband met de sociale verschillen tussen de plattelandskwartieren. Zevenwouden was vanouds armer en dunner bevolkt dan Oostergo en Westergo met hun vruchtbare kleigebieden. Adel was er dunner gezaaid, ook onder de grietmannen. In Oostergo waren zeven van de elf grietmannen van adel,¹² in Westergo alle negen, terwijl in Zevenwouden zeven grietmannen uit niet-adellijke families afkomstig waren. De adellijke grietmannen van Oostergo en Westergo waren vaak onderling verwant, maar dat gold ook voor de niet-adellijke grietmannen van Zevenwouden, die deel uitmaakten van een eigen endogame subgroep. Belangrijker nog is het verschil in eigendomsverhoudingen tussen de kwartieren. De 202 grondeigenaren die in 1640 ten minste vijf stemmen hadden, hadden gezamenlijk 23,3% van alle stemmen in de provincie in handen (2280 van de 9779 stemmen). In Zevenwouden was dat aanmerkelijk lager, 12,3%, tegen 33,8% in Oostergo en 24,4% in Westergo (zie tabel 6). In Zevenwouden kwam niet alleen minder grootgrondbezit, maar ook minder pacht voor: 37,8% van de stemmen was eigendom van eigenerfde boeren (eigenaren-gebruikers), terwijl dit in Oostergo (22,2%) en Westergo (25,1%) veel lager was (zie tabel 3). De minderheid van de stemmeneigenaren in Zevenwouden was van adel, in Oostergo en Westergo de meerderheid. Overigens waren de verschillen op grietienijniveau nog pregnanter dan die tussen de kwartieren. In Oostergo en Westergo waren grietienijen, vooral in het zuiden van beide kwartieren, die qua eigendomsverhoudingen meer leken op die in Zevenwouden, terwijl voor een enkele grietienij in Zevenwouden het tegenovergestelde gold (zie tabel 6). Onderaan het klassement van Zevenwouden spande Weststellingwerf de kroon, met slechts 4% van de stemmen in bezit van ‘grootgrondbezitters’. Ten slotte was de sociale cohesie tussen de eigenaren in de door de endogame adel gedomineerde kwartieren Oostergo en Westergo groter dan die tussen welke andere combinatie van kwartieren ook (zie tabel 7).

Een en ander had tot gevolg dat de machtsbasis van een grietman in Zevenwouden vaak een ander karakter had dan die van zijn collega's in Oostergo of Westergo. Laatstgenoemden hadden in hun grietienijen over het algemeen meer te maken met directe mededinging van *peers*; de grietman was *primus inter pares*, maar er zaten al-

11 Zie noot 1 (TR, EVC inv.nr. 5107). Beide akkoorden werden later nog getekend door degenen die nadien grietman waren geworden, in 1652 als laatste door Egbert van Baerd, die in 1650 grietman van Haskerland was geworden als opvolger van zijn vader Hobbe. In jan. 1654 werden de drie overeenkomsten van 1635 opnieuw uitgeschreven en ondertekend door degenen die toen grietman waren; vgl. *CHB* V, 369. Volgens Guibal werden beide laatste akkoorden voor het eerst in 1654 gesloten; *Democratie*, 94.

12 Waarbij Abraham (van) Roorda niet tot de adel is gerekend; als Gedeputeerde hadden hij en later zijn neef Carel van Roorda altijd zitting als eigenerfde naast een edelman voor dat kwartier.

Tabel 6 Aantal eigenaren van vijf stemmen of meer per kwartier, met de verhoudingsgewijs hoogst en laagst scorende grietenij, 1640

<i>kwartier</i>	<i>aantal stemmen</i>	<i>aantal eigenaren</i>	<i>adellijke eigenaren</i>	<i>%</i>	<i>totaal stemmen</i>	<i>%</i>
Oostergo	1060	161	96	59,6	3131,25	33,8
Ferwerderadeel	151	60			300,5	50,2
Smallingerland	30	10			224	13,4
Westergo	810	141	94	66,7	3313,25	24,4
Baarderadeel	151	60			315	48,0
Hemelumer Oldeferd	36	11			627	5,7
Zevenwouden	410	70	29	41,4	3334,5	12,3
Utingeradeel	80	28			231	34,5
Weststellingwerf	32	11			797	4,0
Totaal	2280	202*	116*	57,4	9779	23,3

* Veel eigenaren hadden stemmen in meer dan één kwartier, zie tabel 7.

Tabel 7 Verdeling over de kwartieren van de stemmen van personen die tenminste vijf stemmen bezitten, 1640

<i>kwartier(en)</i>	<i>aantal eigenaren</i>	<i>%</i>
Oostergo	32	15,8
Westergo	15	7,4
Zevenwouden	16	7,9
Oostergo en Westergo	85	42,1
Oostergo en Zevenwouden	13	6,4
Westergo en Zevenwouden	10	5,0
Oostergo, Westergo en Zevenwouden	31	15,4
Totaal	202	100,0

tijd anderen op het vinkentouw om grietman of volmacht ten Landdage te worden. ‘Vrienden’ in de grietenij moesten in ruil voor hun steun worden gecompenseerd, met ambten of anderszins. Kuiperijen tussen vaak eergevoelige edelen op grietenijen en Landdagniveau waren het gevolg. De grietmannen van Zevenwouden daarentegen hadden in hun grietenijen minder te maken met directe concurrenten – behalve wanneer zij zelf een betrekkelijk eenvoudige boer waren, wat schijnt te zijn voorgekomen¹³ –, maar moesten wel een veel breder electoraat van boeren en kleinere grondbezitters bedienen en tevreden houden om gekozen of herkozen te kunnen

¹³ Vgl. hoofdstuk 1 noot 62.

worden. De achterban van deze grietmannen behoefde in mindere mate beloond te worden met gewichtige en lucratieve ambten of andere digniteiten, maar kon veel-
 eer gepaaid worden door op stemdagen maaltijden en drinkgelagen aan te richten.¹⁴
 (Die waren ook in Oostergo en Westergo niet ongebruikelijk, maar daar was tussen
 de aanbieders van deze festijnen meer concurrentie dan in Zevenwouden.) De
 grietmannen van Zevenwouden hadden dus door de bank genomen een steviger en
 stabielere machtsbasis dan hun ambtsbroeders in Oostergo en Westergo.

De grootste bedreiging voor de grietmannenelite van Zevenwouden was onder-
 linge naijver, want de grietmannen en hun naaste familieleden hadden in de eerste
 helft van de zeventiende eeuw hun stemmen in vaak meer dan één grietenij. Maar
 door de akkoorden die in 1635 werden gesloten, werd die concurrentie uitgescha-
 keld, kwamen de grietmannen veel steviger in het zadel te zitten en konden zij zich
 in familieverband geheel wijden aan de opbouw en versteviging van de eigen
 machtsbasis, hetzij door boeren en andere stemgerechtigden aan zich te binden,
 hetzij – wat veel meer zekerheid verschafte – door zelf stemgerechtigde landerijen
 in de eigen grietenij aan te kopen. De opbouw van een eigen stemmenareaal – zeker
 na 1640 liefst een meerderheid van stemmen in de meerderheid van (de kleinste)
 dorpen van de grietenij – was in de meeste grietenijen van Zevenwouden ook veel
 beter mogelijk dan in grietenijen elders, onder meer door het ontbreken van groot-
 grondbezit en de veel lagere grondprijzen. Aldus kon de monopolisering van het
 stemrecht in Zevenwouden veel eerder beginnen dan in Oostergo en Westergo.¹⁵

De pacificatie onder de grietmannen van Zevenwouden versterkte hun vanouds
 al bestaande neiging om zich op de Landdag afzijdig te houden en zelfs geregeld
 verstek te laten gaan. Dat laatste was zeker geval in het jaar 1635, toen er, zoals we
 nog zullen zien, op de Landdag belangrijke kwesties aan de orde waren. Op 4 de-
 cember 1635 werden de volmachten van Zevenwouden, die zich ‘sedert een geruij-
 men tijd hebben geabsenteert ende onthouden van de Landtsvergaedringe’, aange-
 schreven om nu eindelijk eens acte de présence te geven.¹⁶ In Zevenwouden droeg
 dus niet de verdeeldheid, zoals in de andere Kamers van de Landdag, maar juist de
 eensgezindheid bij aan de middelpuntvliedende krachten waaraan de Friese poli-
 tiek in deze jaren onderhevig was.

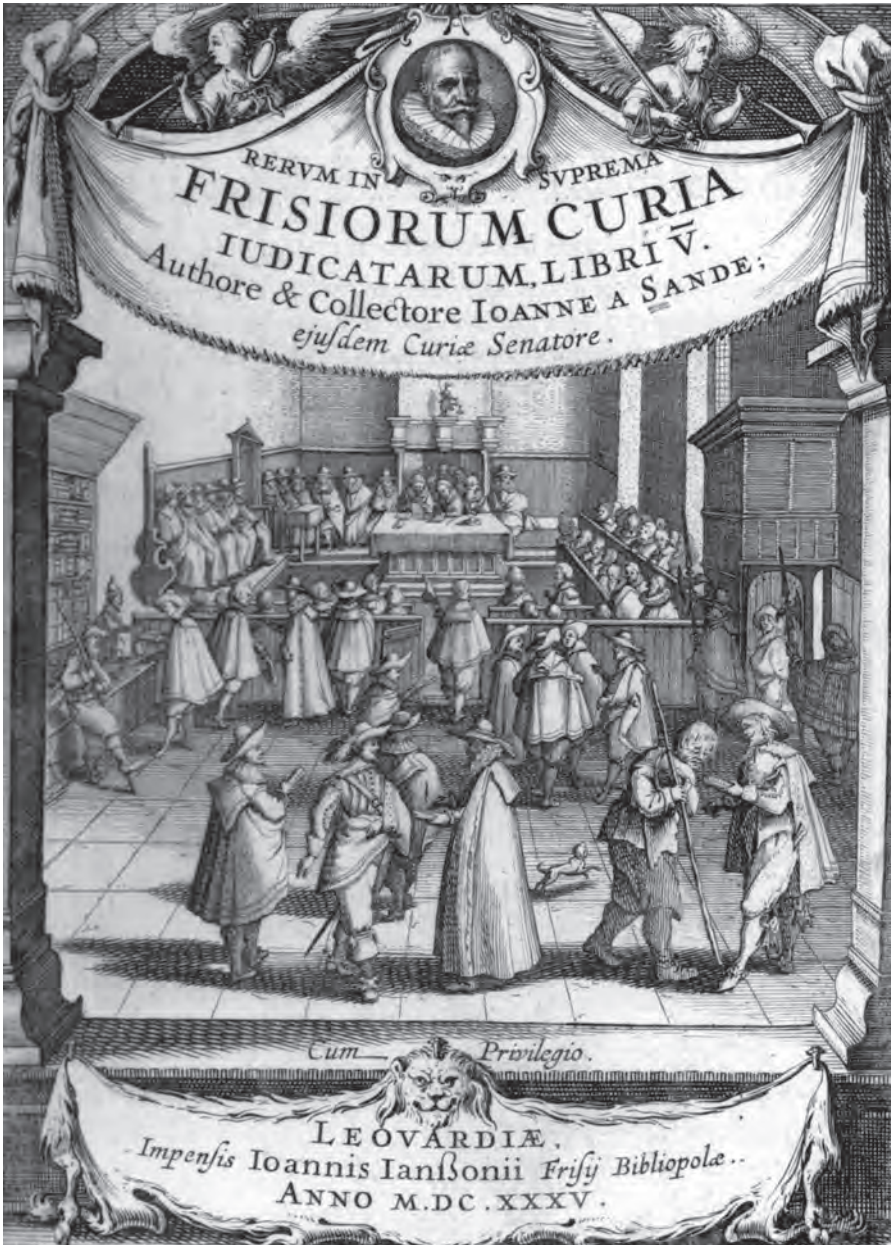
De revolutie van 1635

Voor een beschrijving van de tumultueuze gebeurtenissen die in het jaar 1635 op
 het Friese Landschapshuis en daarbuiten plaatsvonden, zijn we vooral aangewezen
 op Lieuwe van Aitzema's *Saken van Staet en Oorlogh* en op de *Nederlandsche his-*

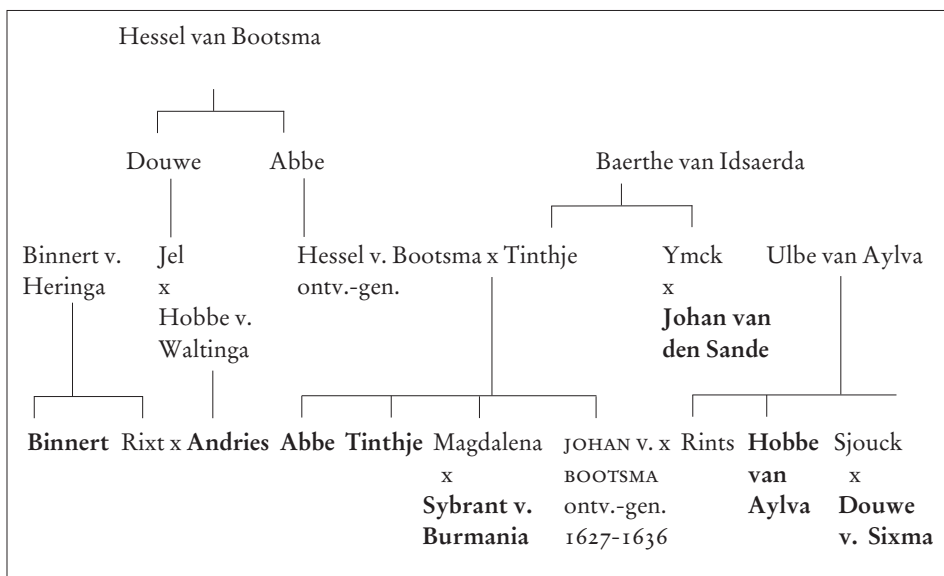
¹⁴ Vgl. Spanninga, ‘Kapitaal en fortuin’, 19–26.

¹⁵ Zie p. 378 vv.

¹⁶ Zie noot 109.

Afb. 15 Titelpagina van Johan van den Sande's *Decisiones Frisicae* of *Vijff boecken der gewysder saecken voor den Hove van Vriesland* (Leeuwarden 1638), met een afbeelding van de zittingszaal van het Hof in de Kanselarij te Leeuwarden. Achter de balie zitten rechts van de schouw de twaalf raadsheren. De lege stoel in hun midden was bestemd voor de stadhouder. Bovenin een portretje van de auteur.

Familienetwerk van Johan van Bootsma. In vet gedrukt: borgen van Bootsma als ontvanger-generaal: raadsheer Johannes van den Sande, Hobbe van Aylva (grietman van Baarderadeel en Gedeputeerde 1631-1635), Sybrant van Burmania (houtvester van Friesland), Douwe van Sixma (grietman van Franekeradeel), hopman Binnert van Heringa, Abbe van Bootsma, Tinthje of Tinco van Bootsma en Andries van Waltinga.

torie van Johan van den Sande. De resoluties van de Staten en andere officiële archivalia bieden namelijk te weinig houvast om een adequate beschrijving van deze episode te kunnen geven. Het werk van beide geschiedschrijvers moet echter met enige prudentie gebruikt worden. In de inleiding hebben we reeds geconstateerd dat hun standpunten nogal uiteenlopen.¹⁷ Er waren nog meer omstandigheden waardoor zij op geheel verschillende wijze hun pen voerden.

Van den Sande, die sinds 1604 raadsheer in het Hof van Friesland was, genoot op juridisch en politiek terrein ongetwijfeld groot gezag. Hij pleitte ontvanger-generaal Bootsma – beschuldigd van verduistering van belastinggelden – steeds vrij van alle schuld, was een verklaard tegenstander van de veranderingen en van de factie die nu op het kussen zou komen, en met amper ingehouden woede en verontwaardiging schrijft hij over de gevaren die het land door de veranderingen bedreigden. Zijn partijdigheid had, en dat zal bij tijdgenoten niet onbekend geweest zijn, echter ook een minder verheven achtergrond. Van den Sande was een aangetrouwde oom van Johan van Bootsma – zijn vrouw Ymck van Idsaerda was een zuster van Bootsma's moeder – en als zodanig maakte hij deel uit van het netwerk van verwanten

¹⁷ Zie p. 25 vv.

van de ontvanger-generaal. Uit dat netwerk waren ook de borgen van Bootsma afkomstig, die in 1627 bij zijn aantreden als ontvanger-generaal hadden verklaard garant te staan voor diens administratie. Ook Van den Sande was borg; naar verluidt stond hij persoonlijk in voor een bedrag van maar liefst 70.000 gulden (terwijl Bootsma in eigen persoon voor 50.000 borg stond). Hij had er dan ook groot belang bij dat Bootsma niet verder zou worden vervolgd, want wanneer deze veroordeeld zou worden – het lot van ontvanger-generaal Dyxtra en de zijnen was ongetwijfeld nog niet vergeten¹⁸ – gaapte voor Van den Sande ongetwijfeld de financiële afgrond.

De andere borgen, onder wie Bootsma's beide zwagers Hobbe van Aylva en Douwe van Sixma (zie bijgaand schema), zaten in hetzelfde schuitje als Van den Sande.¹⁹ Aylva, grietman van Baarderadeel en sedert 1631 Gedeputeerde, zijn we eerder tegengekomen als de 'caput' (het hoofd) van de heersende factie in Westergo, met Sixma, grietman van Franekeradeel, als één van zijn secondanten.²⁰ Aylva, Sixma, Van den Sande en anderen behoorden ongetwijfeld tot de 'groten', die Bootsma – volgens Meinardus van Aitzema in zijn brieven aan zijn zoon Lieuwe²¹ – uit welbegrepen eigenbelang de hand boven het hoofd hielden. Van den Sande was, samen met enkele andere verwanten van Bootsma, dus met handen en voeten gebonden aan de zaak van Bootsma. Dit verklaart voor een groot deel het standpunt dat door hem in zijn *Historie* werd ingenomen. Dat er over Van den Sande en de zijnen de nodige roddels de ronde deden was niet verwonderlijk. Zo beweerde Hessel Wringer, grietenijsecretaris van Barradeel,²² op 12 augustus 1634 in een Harlinger herberg, in het openbaar dus, dat een groep vrienden van Bootsma onder leiding van Van den Sande had besloten om 10.000 gulden uit te loven aan degene die ten gunste van Bootsma wou getuigen. Deze zware beschuldiging van omkoping werd voor het Hof gebracht, dat concludeerde dat Wringer onvoldoende bewijs voor zijn bewering kon leveren. Hij werd wegens laster in een strafproces aangeklaagd en op 14 februari 1637 veroordeeld tot ontzetting uit zijn ambt.²³

Overigens is het niet onaannemelijk dat Bootsma, net als zijn voorganger Dyxtra,²⁴ als ontvanger-generaal met belastinggelden geldhandel dreef oftewel als 'bankier' onderhandse leningen verstrekke aan particulieren, waardoor een nog grotere kring van aanzienlijken er groot belang bij had dat hij niet vervolgd zou

18 Zie p. 108.

19 Op 25 aug. 1636 moesten Bootsma's met naam en toenaam genoemde borgen op bevel van de Staten van Friesland obligaties uitschrijven ter dekking van diens schuld (wanneer deze obligaties geïnd zouden worden, waren de borgen overgeleverd aan hun schuldeisers); TR, GBF inv.nr. 43 f. 60 (res. SF 25 aug. 1636). Van den Sande stond voor 70.000 gulden borg volgens Lieuwe van Aitzema's vader Meinardus; Das, 'Een Friesche familie', 106.

20 Zie p. 170.

21 Das, 'Een Friesche familie', 106-110.

22 Zie SFA II, 242 (aant. 11).

23 Lokin e.a., *Het Rooms-Friese recht*, 181-182.

24 Zie hoofdstuk 2 noot 181.

worden. Op 26 februari 1635 schreef Meinardus Aitzema aan zijn zoon Lieuwe: 'De ontfanger generael wordt seer suggilleert [beschimp]. Indien daer iets is, dat moet onder d'groten schuilen, die bi him accomodeert worden met verschot van penningen. Men zegt dat hij door het negotieren van penningen wel 20.000 gulden jaerlics soude hebben'.²⁵

Ook bij Lieuwe van Aitzema speelden familieomstandigheden een grote rol. Eerder constateerden we dat hij in het algemeen een veel voorzichtiger en afstandelijker oordeel velt dan Van den Sande.²⁶ Van wat zich in 1635 in zijn vaderland afspeelde, wilde hij zich liefst al helemaal distantiëren, omdat hij, zoals hij zelf schreef, 'wel weet dattet alle menschen zijn, ende my geen partye maecke'.²⁷ Om zijn relaas desondanks niet te hoeven onderbreken paste hij een even simpele als doeltreffende kunstgreep toe: hij nam een lang citaat over uit het werk van Van den Sande. Daarvoor gebruikte hij niet diens gedrukte *Historie*, maar het oorspronkelijke manuscript waarover hij de beschikking had, omdat de betreffende passage in de *Historie* vanwege de gevoelige materie door de drukker-uitgever – Aitzema behield ook hier zijn cynische toon – 'wat gecastreert' was.²⁸ Dat Aitzema weigerde rechtstreeks zijn eigen oordeel te geven, had alles te maken met de rol die zijn naaste familieleden in dat jaar speelden. Zijn vader Meinardus – die hem vanuit Dokkum op de hoogte hield van de actuele stand van zaken – en zijn broer Marcus behoorden, zoals we nog zullen zien, namelijk tot de grote tegenstrevers van Bootsma (en Van den Sande) en tot de factie die in 1635 eerst boven kwam drijven en vervolgens nogal oneervol het veld weer moest ruimen. Hoewel Aitzema door zijn positie in Den Haag een wat ruimer blikveld had dan zijn naaste bloedverwanten en in staat was de Friese aangelegenheden te relativiseren en in andere verhoudingen te zien,²⁹ wilde hij wanneer het erop aankwam zijn familieleden dus niet compromitteren, ook jaren nadien niet,³⁰ en daarmee de eer van de familie redden.³¹

Volgens Aitzema waren er op dit moment twee facties in Friesland. Aan de ene

25 Das, 'Een Friesche familie', 107. Vgl. p. 234, waar sprake is van een inkomen van 15.649 gulden.

26 Zie p. 25-26.

27 SSO II, 187a.

28 SSO II, 187a. We volgen wat betreft deze passage de tekstvariant zoals weergegeven bij Aitzema, met tussen haakjes de verwijzing naar de corresponderende, 'gecastreerde' tekst van Van den Sande in diens *Nederlandsche historie*. Blijkbaar is de bezorger en drukker van de *Historie* er voor teruggeschrokken om het harde oordeel van Van den Sande over met name genoemde personen aan de openbaarheid prijs te geven en heeft hij het verhaal daarom hier en daar enigszins afgezwakt; zie bv. p. 238. Van den Sande, overleden in 1638, beleefde de uitgave – bedoeld als een vervolg op het werk van zijn oom Everhard van Reyd – namelijk niet zelf. Na zijn overlijden kwam het manuscript 'onversiens, ende buyten hoope' in handen van de Leeuwarder drukker Gysbert Sybes, die het in 1650 publiceerde achter de vierde druk van Van Reyd; *NNBW* IV, 1200. De *Historie* (188a) bevat overigens ook een enkele passage die niet bij Aitzema voorkomt.

29 Over Aitzema's verhouding tot stadhouder Willem Frederik en de 'malcontenten' van diens bewind: Boerma, 'Dienstreis', 122. Overigens was zijn broer Marcus in 1631 gehuwd met Sythje Bootsma (overleden in 1633), een achternicht van ontvanger-generaal Johan van Bootsma.

30 De twaalf delen van de quarto-editie van de *Saken* verschenen in de jaren 1657-1668.

31 NA, ALA inv.nrs. 1 en 47-49 bevatten correspondentie o.m. met neef Karel Roorda en oom Abraham Roorda.

kant stonden de stadhouder en de meerderheid van de raadsheren van het Hof, die sinds jaar en dag de overhand in de regering hadden gehad (in het vervolg de 'Hof-factie' genoemd). Daartegenover stond de meerderheid van de volmachten, zowel edellieden, eigenerfden als de vertegenwoordigers van de 'gemeenten' in de Steden, die klaagden over de 'quade regeringh ende administratie der finantien' (de 'Staten-factie'). De lasten vielen zwaar, de oorlog kostte veel geld, en door de heersende factie werd simpelweg geleend wat door de middelen van consumptie en de floreenbelasting niet kon worden opgebracht. Dit om het volk, de gemeente, vooral op het platteland, niet teveel tegen de haren in te strijken. Zowel de Staten-Generaal, de stadhouder, als sommige regenten wilden als panacee voor de financiële problemen de gemene middelen invoeren, maar dat stuitte steeds op onoverkomelijke bezwaren van de Steden.³²

Van de Landdag van 1635, die in februari begon, schetst Van den Sande een uiterst somber beeld. In de eerste plaats wekte de 'langhduyrighe continuatie' van enkele Gedeputeerden grote ontevredenheid en jaloezie op.³³ Daarom was, lang voordat de Landdag begon, door ontevreden alle mogelijke moeite gedaan om stemmen te vergaren teneinde 'Volmachten te becomen nae haeren sin, of selfs Volmachten te worden, ende soo voorts in de Regieringe ende tot profitelijcke Ampten te comen'. Om dat te kunnen bereiken werd 'alomme onder de Gemeenten' verteld, dat de ontvanger-generaal Johan van Bootsma veel rekeningen achterstallig was, en dat 'onder hem veel Tonnen schats schuylden'. De 'gherucht strooyers' beweerden, dat zij, wanneer zij volmachten werden, Bootsma tot het doen van zijn rekeningen en betaling zouden dwingen, 'waer mede de Ghemeenten in hare swarigheydt soudén verlicht worden'. Deze beloften waren 'den gemeenen man seer aengenaem, ende werden lichtelijck gheloofd', waardoor veel van hen tot volmacht werden gekozen.³⁴

Op de eerste zes weken van de Landdag werd alleen maar getwist over de procuraties die de nieuwe volmachten uit hun grietenijen en steden hadden meegebracht, en die door Gedeputeerde Staten (gekozen in 1634) om begrijpelijke redenen niet altijd werden geaccepteerd. 'Die deputeerden, soe men seit, gaen partidig in de visitie van de procuratiën', schreef Meinardus Aitzema aan zijn zoon Lieuwe, 'admitterende en rebuterende nae haer gelieven, soe 't haer dienstich dunct'.³⁵ Daarover ontstond zoveel tumult, dat op verzoek van een aantal benadeelden de 'samentlij-

³² SSO II, 182a.

³³ Tarquinius Boelens had zitting gehad van 1631-1634 (en van 1621-1622), Pieter van Eysinga alleen in 1634, Hobbe van Aylva van 1631-1634, Martinus Gravius van 1630-1634 (en van 1621-1626), Tiberius Oenema van 1631-1634 en Martinus Fockens van 1627-1634.

³⁴ SSO II, 187a-187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 186b-187a). Dat wil niet zeggen dat er veel nieuwe volmachten werden gekozen. Voor Oostergo, Westergo en Zevenwouden hadden in 1633 resp. 18, 9 en 11 volmachten ook het voorafgaande jaar zitting gehad, in 1634 waren dat 18, 11 en 13 en in 1635 12, 13 en 19 volmachten; Engels, *Volmachten* (internetsite geraadpleegd 2 maart 2012).

³⁵ Das, 'Een Friesche familie', 107.

cke' volmachten de vijf oudste raadsheren in het Hof autoriseerden om de procuraties te visiteren, wat volgens Van den Sande, één van deze raadsheren, 'sonder eenigh voorgaende exempel' was.³⁶ Enkele van de procuraties, die door de Gedeputeerden waren afgewezen, werden door deze commissie uit het Hof alsnog goedgekeurd. Hierdoor werden in Oostergo en Westergo 'de gene die de Reghenten wilden verandert hebben' zozeer gesterkt, dat er onmiddellijk andere Gedeputeerden werden gekozen. De zittende vier Gedeputeerden voor deze kwartieren werden in maart allen vervangen door anderen (waarvan drie nooit eerder Gedeputeerde waren geweest). Voor Oostergo waren dat Watze of Valerius van Camminga uit de adel en Abraham Roorda, grietman van Idaarderadeel uit de eigenerfden, en voor Westergo Douwe of Dominicus van Hottinga, grietman van Barradeel uit de adel, en Sjoerd Rispens uit de eigenerfden.³⁷ Overigens werden ook voor Zevenwouden – het kwartier dat zich zoveel mogelijk afzijdig hield van de factiestrijd in Westergo en Oostergo – nieuwkomers gekozen: Hobbe van Baerd, grietman van Haskerland³⁸ en Jochum van Wyckel.³⁹ Voor de Steden namen Epeus Glinstra, een nieuwkomer, Hanso Moll en Julius van Harinxma zitting.⁴⁰ Alles bijeen geno-

36 TR, GBF inv.nr. 42 (res. SF 7 maart 1635); afschrift in TR, SHA inv.nr. 93. Het rekest aan de Staten was afkomstig van de volmachten Watse van Camminga, Haye van Ringia, Petrus Brongersma, Fredericus Hillama, Gerrit Allerts, Foocke Ritskes, Pieter Sickes, Steven Cornelis en Hans van Lycklama. De resolutie was getekend door Rienck van Burmania en Taeke Lieuwes voor Oostergo, Siuck van Burmania en Anchises Andla voor Westergo, Ciprianus Oosterzee, Anne van Wyckel, Hobbe van Baerd en N. Gerardi voor Zevenwouden, en Joris Gerrits Camp en Focco Heemstra voor de Steden. De vijf oudste raadsheren waren Johannes Saeckma, Johan van den Sande, Frans van Jongema, Orck van Doyem en Gellius Jongestal. Oostergo stemde slechts ten dele in. Zevenwouden was verdeeld: de volmachten van vijf grietenijen dienden op 6 maart een protest in (Hessel van Sminia voor Utingeradeel, Syds van Osinga voor Doniawerstal, L. van Sicma voor Gaasterland, A. van Oenema voor Schoterland en H. van Lycklama voor Ooststellingwerf), waarop eveneens op 6 maart een contraprotest volgde van de vijf andere grietenijen (C. Oosterzee voor Lemsterland, H. van Baerd voor Haskerland, N. Gerardi voor Weststellingwerf, Opsterland en Engwirden, en Hans van Lycklama voor Gaasterland, dat dus in dezen een gedeelde stem uitbracht); TR, GBF inv.nr. 42 f. 13v en 14v. Op het hierboven genoemde afschrift van de resolutie tekende stadhouder Willem Frederik later aan: 'dit iss een resolutie genomen bie sommige luyden genomen int Jaer 1635, die sich staten van het landt noemen doch in effect niet en wahren, maer om tot haere meninghe ende booze intentie te ghekomen mostense dese onghehoort middel ghebruycken, twelck een ahnvanck wass van alle troebelen, ende hunne quaede practycken, gelyck men licht vernemen kan dan heel frieslandt daer voll van iss'.

37 Engels, *Naamlijst*, 30-31. Van den Sande geeft voor Westergo 'Douwe van Hottinga, Grietman van Barradeel ende Syvert Rispens in plaetse van Hobbo van Aylva, Grietman van Barradeel, ende dr. Martinus Gravius'. Laatstgenoemde was sedert 1630 Gedeputeerde; SSO II, 187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187a). Volgens de 'Kerck-calender' van Ernst Harinxma van Donia raakte Gravius in 1630, toen hij al Gedeputeerde was, als ontvanger van Wymbritseradeel in conflict met ingezetenen van die grietenij. Om het verzet te breken stuurden Gedeputeerde Staten en het Hof er soldaten op af, waarop de ingezetenen 'drye vyer soldaeten doetsloegen' en er veel gewonden vielen. Door tussenkomst van de raadsheren Van den Sande en Saeckma werd de zaak gestild; TR, AHS inv.nr. 443 (op nov. 1630).

38 De volmachten en Gedeputeerden van Zevenwouden stonden mede door hun pas gesloten almanak bij het conflict dat zich in 1635-1636 afspeelde aan de zijlijn. Hobbe van Baerd was geen edelman, maar in het kwartier van Zevenwouden – waar vanouds veel minder adel voorkwam dan in Oostergo en Westergo – gold de ongeschreven regel dat niet-adellijke grietmannen als edelman op de Landdag mochten compareren en in die hoedanigheid ook benoemd konden worden in het college van Gedeputeerde Staten.

39 Korte tijd later opgevolgd door zijn schoonzoon Ciprianus van Oosterzee, grietman van Lemsterland.

40 Moll was eerder Gedeputeerde geweest, in 1632 en 1633; Harinxma was ook in 1634 Gedeputeerde geweest, maar behoorde tot dezelfde factie als zijn confraters van Oostergo en Westergo, zie p. 238.

men werden de negen Gedeputeerden op één na vervangen. Van de nieuwkomers hadden zes dit ambt nooit eerder bekleed, wat een flinke breuk in de continuïteit van het college teweegbracht. Abraham Roorda en Douwe van Hottinga waren de matadors van de factie die nu in Oostergo en Westergo aan de macht kwam. Wij zullen hen in het vervolg nog tegenkomen. Roorda, die omstreeks 1632 nog buiten de correspondentie in zijn kwartier stond (maar in de jaren 1609-1613, 1616-1619 en 1623-1625 Gedeputeerde was geweest), werd door Van den Sande 'listig' genoemd, was een neef van de ons welbekende Friese 'nationalist' Karel Roorda (zijn vader Popcke was een broer van Karel), en huldigde zoals we nog zullen zien ontegenzeggelijk hetzelfde anti-stadhoudersgezinde standpunt als wijlen zijn oom.⁴¹

De aartscalvinistische Van den Sande knoopt aan de machtswisseling nog een soort complottheorie vast. In zijn ogen namen de rooms-katholieken geen genoegen met 'de vrye exercitie van haer Religie' maar bemoeiden zij zich actief met politieke aangelegenheden, met name in de jaren 1635 en 1636. Dit gold zeker voor enkele 'vermogende Papistische Edelluyden', ondanks een niet mis te verstane Statenresolutie van 1616 (waarbij de katholieken van het stemrecht waren uitgesloten). In deze twee jaren, aldus Van den Sande, 'hebben sy mede vercoren Volmachten, ende formeert de Landtsvergaderinge, met hare Creatures, door welke, als aen haer verbonden, verkosen sy oock Gedeputeerde der Staten, die haer dan moesten ten dienste staen'.⁴²

Van de eigen stadhouder had het nieuwe regime weinig te vrezen, maar van Frederik Hendrik, de sterke man op de achtergrond, des te meer, zeker op termijn. Omdat men op de Landdag drommels goed begreep dat de prins op voorhand bepaald geen voorstander van de 'tegenwoordige Regeringe' was en men hem volgens Aitzema graag gunstig wou stemmen, werd besloten hem in de kwestie van de officiersbenoemingen van de troepen ter repartitie van Friesland tegemoet te komen. De afgevaardigden van Friesland in de Staten-Generaal kregen toestemming om hem de officiersplaatsen te laten vervullen van de Franse, Engelse en Schotse compagnieën die te velde vacant raakten, terwijl het benoemingsrecht van de officieren

41 Abraham van Roorda's broer Andries was getrouwd met Anna van Juckema, een zuster van Lieuwe van Aitzema's moeder Catharina van Juckema; Waterbolk, *Proeven*, 171. In 1607 was Roorda wellicht gepasseerd voor het grietmansambt van Idaarderadeel door verzet van stadhouder Willem Lodewijk, waardoor een boer, Tjalling Oenes Bangma, onverwacht als grietman op het kussen kon komen. In 1620, waarschijnlijk niet toevallig één dag na het overlijden van Willem Lodewijk, werd Roorda alsnog door Gedeputeerde Staten tot grietman van deze grietenij gekozen; Kok en Hellinga, *Diarium Furmerii*, 101 en 211 noot 446, vgl. hoofdstuk 1 noot 62.

42 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 197b. Het uitsluiten van rooms-katholieken van het stemrecht: CHB V, 219. Het gevoel van Van den Sande dat de 'papisten' achter de machtswisseling zaten, leefde niet alleen bij hem. Stadhouder Willem Frederik vermeldt op 5 maart 1648 in zijn dagboek: 'colonel Alua [Hessel Meckema van Aylva] vertelde mij, dat de catolijcken soo groote macht hier hadden door haer stemmen en dat de kloostermeyers alletijt op haer sijde wahren en dahrdor beletteden alle inwilligen van middelen. Jukema [Gerrolt van Juckema] had doen veel te seggen, besonder in Saeckema gritenie en bij veul andere grietsluyden, en mosten veul heeren nae Juckema sinne en goetvinden resolutie nehmen. Dauwe Alua en de heeren Eissinga, mijn broeder en de heeren van den Raedt die nahmen doen resolutiën tegens de papisten; dahr wass Hottinga, Burmania, Abraham Roorda tegens en all wat diertijt doen dahraen dependeerde', GP, 505; vgl. 657 en 733.

van de Nederlandse en Hoogduitse compagnieën bij de Staten van Friesland bleef.⁴³

Van den Sande klaagt dat het enige onderwerp dat op deze Landdag aan de orde kwam de kwestie van de ontvanger Bootsma was. Aan het beramen van ‘middelen tot stuyr des Oorlogs’ werd niet gedacht, de overheidsfinanciën waren volledig verlopen, het gewone krijgsvolk, dat op de repartitie van Friesland stond, was vier maanden soldij ten achter en de schulden waren torenhoog.⁴⁴ Al voor het begin van de Landdag had Bootsma bij de buitengewone rekenmeesters vier rekeningen ingediend (die door hen overigens nog steeds niet waren gesloten) en hij was druk bezig met de rekening van mei tot november 1634. Tijd en gelegenheid daartoe kreeg hij amper, want hij werd sterk onder druk gezet door ‘eenige weynige’ volmachten van Oostergo en Westergo, die er ‘met groote hevigheydt ende partyschap’ op aandrongen dat deze laatste rekening spoorslags en liever gister dan vandaag zou worden ingeleverd. Minder fanatieke volmachten, die hierin niet megingen, kregen volgens Van den Sande het dreigement te horen dat hun namen bij het brede publiek bekend gemaakt zouden worden, om ‘den ghemeenen Man’ op deze wijze tegen hen ‘op te rocken’.⁴⁵ Op 26 maart werd Bootsma’s comptoir op grond van een Statenresolutie ‘plotselick’ gesloten, en werd hem te verstaan gegeven dat hij de rekeningen nu eindelijk diende in te leveren. Al zijn paperassen werden in een kist met twee sloten opgeborgen, waarvan hij de ene, en de buitengewone rekenmeesters de andere sleutel kregen.⁴⁶ Omdat Bootsma verklaarde de rekeningen niet voor 6 april af te kunnen krijgen, kreeg hij tot die datum uitstel, onder het dreigement dat hij anders uit zijn ambt zou worden gezet en tegen zijn persoon naar goedgeunden van de Staten zou worden opgetreden.

De situatie werd er niet overzichtelijker op toen bekend werd dat Bootsma’s klerk Abbe Fredericks of Freercx ertussenuit geknepen was met medeneming van een flinke som uit het comptoir van de ontvanger-generaal. Abbes vlucht kon worden gebruikt om Bootsma van alle schuld vrij te pleiten – wat dan ook met verve werd gedaan – maar voor de tegenstanders van Bootsma diende het als een bewijs voor zijn chaotische en onverantwoordelijke administratie. Uit de brieven van Meinardus van Aitzema aan zijn zoon Lieuwe blijkt welke geruchten de ronde deden.⁴⁷ De vlucht van Bootsma’s klerk ‘soude geschiet sijn met kennisse van enige groten, die men meint met hem participeert t’ hebben’. Veltdriel, niet de eerste de

43 TR, GBF inv.nr. 42 f. 37v (res. SF 18 april 1635); SSO II, 183a.

44 Douwe van Aylva, grietman en volmacht van Westdongeradeel, constateerde dat vanaf het begin van de Landdag in de Kamer van Oostergo ‘alsnoch seer weinich wordt ter handt genomen den dienste van ’t landt ende den oorsaake van de saemencomste betreffende’ en dat zijn aanwezigheid ‘voor hands noodloos ende sonder vrucht is’. Daarom liet hij in het resolutieboek van de Kamer noteren dat hij zolang absent zou blijven; TR, GBF inv.nr. 1805, z.f. (6 maart 1635).

45 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b.

46 TR, GBF inv.nr. 42 f. 26 (res. SF 26 maart 1635); SSO II, 182a-182b.

47 Das, ‘Een Friesche familie’, 106-110.

beste Dokkumer regent,⁴⁸ had de Dokkumer dominee verteld – die het weer doorvertelde aan Aitzema senior – dat hij Abbe gewaarschuwd had voor de kwade geruchten, maar deze had de waarschuwing in de wind geslagen, want ‘daer waren so vele grooten an vast, die hem wel soudendeurdragen’. Enkele dagen later, nadat de klerk toch de hielen gelicht had, schrijft Marcus dat hij zijn toevlucht zou hebben gezocht in Vianen (dat als vrije heerlijkheid een bekende vrijplaats voor bankroeters en delinquenten was).⁴⁹ Sedert Abbes vertrek was zijn bezit beschreven: naar verluidt 28.000 gulden aan contanten, 70.000 aan ‘reversalen, bi hem redimeert’, waaronder 20.000 aan obligaties. Verder zou hij meer dan duizend pondemaat aan landerijen hebben en in Leeuwarden wel twintig huizen. Men was ervan overtuigd, dat ‘enige grote hem hebben wech gestiert’. Een uur voor zijn overhaaste vertrek was hij nog gezien bij Bootsma en Van den Sande, waarbij fijntjes werd vermeld dat Bootsma en Sixma ‘elc een suster van Hobbe Ailva’ hebben (Aylva en Sixma waren de vooraanmannen van de factie in Westergo) en dat Van den Sande borg stond voor 70.000 gulden. Wanneer Abbe tijdig was ingerekend, zou ongetwijfeld erger zijn voorkomen, ‘maer men salt altans versmooren’. Twee weken later werd overgebrieft dat de ‘coresponderende heren’ Bootsma sterk ‘patrocineren’. Van den Sande zou daarover gesproken hebben met (Abraham) Roorda, die hem had voorgesteld dat wanneer men Bootsma de hand boven het hoofd zou houden, de ingezetenen geen nieuwe belastingen konden worden opgelegd. Van den Sande had daarop ‘weinich of niet repliceert’. Dit zijn nu de ‘voorstanders van de justicie’, klaagde Meinardus, ‘men executeert ons over een daler twee drie en den on[t] f[anger] late men met hondert dusende sitten’. Ik ‘gelove vastelic’, zo vervolgde hij, ‘dat seer weinich sijn van die op landsdagen plegen te comen, of hebben uit ’t comtoer gerief gehat, d’ene min, d’ander meer, Vermees⁵⁰ wort daeronder medegereec- kent op 25.000 gulden’.⁵¹

Toen voor Bootsma de dag des oordeels kwam, had hij zijn boekhouding nog steeds niet op orde. Op 24 april nam de Landdag het door alle volmachten getekende besluit om hem te schorsen en onder huisarrest te plaatsen, tenzij hij een borg kon stellen voor 100.000 gulden, buiten de borg van 50.000 gulden die bij zijn ambtsaanvaarding reeds overeengekomen was. De papieren die in zijn huis werden aangetroffen, werden verzameld en in een verzegelde kist opgeborgen om geïnventariseerd en onderzocht te worden. Teneinde de staatsfinanciën niet verder te laten verslechteren, werden de rentmeester van de domeinen en de ontvanger van de kloostergoederen, Willem van Vierssen en Albert van Aysma, gemachtigd om met

48 Pieter Jansz. Veldtriel, Gedeputeerde Staat 1591-1593, Gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal 1628-1631, Raad van State 1626-1628 en 1631-1632; in 1632 gezant naar Moscovië.

49 Abbe Freercx – vader van de geschiedschrijver Simon Abbes Gabbema – overleed in Vianen op 27 nov. 1651; Breuker, *It wurk* II-1, 203. Zie: Gijswijt-Hofstra, *Wijkplaatsen*.

50 Cornelis of Cornelius Vermees, secretaris van Westdongeradeel en volmacht ten Landdage voor die grietenij.

51 Das, ‘Een Friesche familie’, 107-109 (21 april en 5 mei o.s.).

toestemming van Gedeputeerde Staten de lopende betalingen te doen, waarbij de een verantwoordelijk was voor de betalingen aan soldij uit de flooreenrente en de ander voor die uit de 'middelen ende impositien'. Bootsma werd opgedragen alsnog zijn rekeningen te zuiveren, zonder dat hij of zijn klerk zich met lopende zaken mocht bemoeien.⁵² Uit Bootsma's administratie bleek dat hij als ontvanger-generaal jaarlijks de enorme som van zo'n 15.649 carolusgulden toucheerde als wedde, provisie bij afgesloten leningen en andere emolumenten, zonder dat deze inkomsten ooit door de Staten gefiatteerd waren. Overigens kreeg Vierssen als rentmeester 6678 en Aysma als ontvanger 6908 gulden,⁵³ waaruit eens te meer blijkt, hoe lucratief bepaalde ambten waren.

Johan van Bootsma werd in toenemende mate de kop van jut. Op 25 juni⁵⁴ werd in de Kamer van Westergo besloten dat hij op het Blokhuis gevangen moest worden gezet, maar op 2 juli sloot men zich aan bij het besluit van Oostergo om hem onder huisarrest te plaatsen. De dag daarop wendde Bootsma zich met een verzoekschrift tot het Hof. Hoewel hij als ontvanger-generaal altijd 'getrouwelijk ende oprechtelijk' is geweest, zo stelde de rekwestrant, worden op de huidige Landdag resoluties genomen die hem in zijn goede naam en faam aantasten. De grootste drijvers, enkele volmachten uit Westergo, bedreigen minder fanatieke volmachten, die niet meegaan in deze haatcampagne, met het bekendmaken van hun namen bij het brede publiek, om op deze wijze het volk tegen hen op te hitsen. Deze ongeken-de praktijken leiden volgens de rekwestrant 'tot verwekkinge van oproer, en tot wechneming van vryheyt, die een yder Volmacht in 't stemmen ofte adviser en behoort te hebben'. Het verwijt dat hij bij het afleggen van rekening en verantwoording in gebreke blijft, is geheel onterecht, en daarmee tevens zowel de exorbitante borgsom die hem is opgelegd, als de besluiten van Westergo en Oostergo om hem op het Blokhuis gevangen te zetten of hem met inlegering van soldaten huisarrest te geven, alsof hij een vluchtgevaarlijke misdadiger is. Bij zijn ambtsaanvaarding heeft hij namelijk geen instructie gekregen, maar zich strikt gehouden aan de instructie van zijn voorganger Laes van Jongema (1617-1627), waarin was bepaald dat er vijf maanden staan voor het indienen van de laatste rekening, een termijn die nog niet is verstreken. De resoluties van Oostergo en Westergo zouden, wanneer ze uitgevoerd werden, 'strecken tot krenckinghe van sijne eere, die eenen eerlievende Man alsoo lief behoort te wesen als sijn leven'. En aangezien eenieder zich diende te buigen naar de Justitie, het 'eenigste steunsel van desen Staet', wendde Bootsma zich tot het Hof, met ootmoedig verzoek hem 'in rechte te ontfangen'.⁵⁵

Diezelfde dag nog verklaarde het Hof het rekest van Bootsma inderdaad in rech-

⁵² TR, GBF inv.nr. 42 f. 39v (res. SF 24 april 1635); SSO II, 183a.

⁵³ SSO II, 183b.

⁵⁴ Op 16 mei hadden de Staten besloten tot een reces van drie weken, met opdracht aan Gedeputeerde Staten de volmachten voor 9 juni opnieuw te beschrijven; TR, GBF inv.nr. 42 f. 53 (res. SF 16 mei 1635).

⁵⁵ SSO II, 186a-187a.

te ontvankelijk – waarmee het verklaarde ter zake bevoegd te zijn – en liet dit op het Landschapshuis aanzeggen, met verzoek om binnen vier dagen een weerwoord op het rekest te geven, en ondertussen alle acties tegen Bootsma te staken. De Staten van Friesland reageerden furieus. Op 9 juli werd de raadsheren van het Hof, die op het Landschapshuis waren ontboden, een lange en scherpe brief voorgelezen en overhandigd, die echter slechts was ondertekend door de volmachten van Oostergo en Westergo en de volmachten van drie steden.⁵⁶ Om te beginnen werd de on-eerbiedige en minachtende bejegening van de Staten gelaakt, omdat de apostille door nota bene een kamerbode was voorgelezen in de vergadering waar Hunne Edelmogenden op dat moment ‘ten serieusten waren geoccupeert in saken den Landtschappe concernerende’. De belangrijkste boodschap was echter dat het Hof zich absoluut niet met een politieke aangelegenheid als deze mocht bemoeien, en dat tegen Bootsma door de Staten niet anders dan naar recht, billijkheid en ‘tot sonderlinge dienst van ’t Landt’ was opgetreden. Het landsbelang vereiste dat er maatregelen werden genomen tegen de zorgwekkende administratieve wantoestanden op het kantoor van de ontvanger-generaal. Dat de klerk van Bootsma, Abbe Freercx, met medeneming van een ‘seer notabele somme’ aan overheidsgeld onlangs was gevlucht, was van deze noodzaak het sprekende bewijs. Bovendien was er geen sprake van dat een resolutie genomen en uitgevoerd kon worden door één kwartier, zoals in het rekest van Bootsma werd gesuggereerd, ‘alsoo geen Resolutien in Lantsaecken by den E.M. konnen worden geformeert als alleen uyt de advijzen en rapporten der vier ofte immers der drie Leden des Landts elcx separatim in een besonder Kamer vergadert zijnde’. Op 20 juli werd besloten om Bootsma in zijn huis door soldaten te laten bewaken.⁵⁷

Duidelijk is dat niet alle volmachten even enthousiast waren over deze aanpak van de kwestie-Bootsma, al stonden zij onder grote druk van de ‘drijvers’ uit Oostergo en Westergo. Volgens raadsheer Van den Sande gingen de volmachten van Zevenwouden en de Steden in deze zaak ‘matichlijck ende met discretie’ te werk. Bootsma moest weliswaar rekening afleggen, maar hij moest daartoe de benodigde tijd krijgen, zonder bedreigd te worden met ‘gijselinghe ende andere harde middelen’. Omdat de ‘dryvers’ uit Oostergo en Westergo zonder de steun van de andere twee kwartieren hun doel niet konden bereiken, gingen zij ertoe over de raadsheren in het Hof van Friesland er van te beschuldigen dat zij Bootsma de hand boven het hoofd hielden, door hem niet hard genoeg aan te pakken en de volmachten van de Steden ‘door haer aensien’ een rad voor ogen te draaien.⁵⁸

Hoewel de Statenfactie nu de overhand had in Oostergo en Westergo (en in het college van Gedeputeerde Staten), kon zij op de Landdag door gebrek aan enthousiasme

⁵⁶ TR, GBF inv.nr. 42 f. 59 (res. SF 9 juli 1635); SSO II, 185a-186b. Vgl. de nota voor de Raad van State, waarschijnlijk van de hand van raadsheer Van den Sande; TR, SHA inv.nr. 70-46.

⁵⁷ TR, GBF inv.nr. 42 f. 57 (res. SF 20 juli 1635), volgens Aitzema (SSO II, 186a) op 10 juli.

⁵⁸ SSO II, 187b (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b).

siasme bij de volmachten van Zevenwouden en de Steden haar zin niet echt door-drijven. Het kwartier van de Steden vormde het grootste obstakel, want dat was 'dependent van den Heer Stadthouder ende 't Hof'. Teneinde het kwartier van de Steden als bolwerk van Hof en stadhouder definitief te kunnen ontmantelen, werd door de Statenfactie een meesterzet uitgedroefd, een breekijzer om op de Landdag de meerderheid van stemmen te kunnen verwerven, namelijk het verlenen van de vrije magistraatsbestelling aan de steden. Doordat de 'gemeenten' in de steden werd voorgespiegeld dat alle problemen te herleiden waren tot de kwestie-Bootsma en de veel te afwachtende en gematigde rol van het Hof daarin, werd de onrust onder het volk steeds groter. In Sneek gebeurde dat volgens Van den Sande (in de versie van diens geschiedverhaal bij Aitzema) door Sjuick van Burmania, grietman van Wymbritseradeel (Sneek vormde een enclave binnen deze grietenij) en burgemeester Matthias van Vierssen, in Dokkum door burgemeester Marcus van Aitzema, in Harlingen door Gerrit Keth, Pouwels Jansz. en Thomas Wringer, secretaris van het aangrenzende Barradeel, in Workum door Jan Claesz., herbergier aldaar, en in Bolsward door Gerrit Vogelsangh en dominee Sixtus Hommius. Door het 'beleid' van deze en andere personen werden buiten toestemming en medeweten van magistraten en gezworen gemeenten 'private bijeenkomsten' gehouden en akten ondertekend waarin de vrije magistraatsbestelling werd verzocht. Van de stadsbesturen van de twee belangrijke steden Leeuwarden en Franeker viel geen vrijheidswens te verwachten, want deze steden hadden sinds jaar en dag de vrije magistraatsbestelling,⁵⁹ en de magistraten van de negen andere steden bestonden uit 'creatures' van stadhouder en Hof, die geen enkele reden hadden 'om na veranderingh te staen'.⁶⁰ Het was de magistraat van het vaak tegendraadse Dokkum die de kat de bel aanbond door zich op 25 juli tot de Staten te richten met het verzoek om de vrije magistraatsbestelling.⁶¹ Dat was ongetwijfeld doorgestoken kaart, want het verzoek was amper gedaan, of het werd 'ter selver uyre' ingewilligd. De gelegenheid werd aangegrepen om tegelijkertijd de andere acht steden eveneens van het juk van stadhouder en magistraat te bevrijden (zie bijlage 2).⁶²

⁵⁹ Zie p. 100.

⁶⁰ SSO II, 186a-186b.

⁶¹ Waarschijnlijk had in geen enkele Friese stad de gewone burgerij zoveel invloed op de samenstelling van het stadsbestuur als in Dokkum, waar alle burgers, die 'vuur en licht' in de stad hadden, gerechtigd waren hun stem uit te brengen in de magistraatsverkiezing; Schroot, *Geschiedenis*, 182.

⁶² SSO II, 188a: 't versoek was soo haest niet ghedaen, of 't Octroy wierde ter selver uyre by de meeste stemmen in de Kamen van Oostergoo, Westergoo, ende in de Kamer van de Wolden by Volmachten van vier Grietenyen verleendt, niet alleene die van Doccum, maer oock aangeboden alle andere Gemeenten in d'andere Steden vermogens Resolutie van den vijf-en-twintighsten July'; (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 187b-188a). De actie kwam niet zomaar uit de lucht vallen. 'Wij zijn int seker bericht', had het Hof reeds op 18 juli de stadhouder laten weten, 'dat bij eenige alhier onderleid, ende seer heftich gedreven wort de Raads-bestellinge der respectieve Steeden tot noch toe bij U Gen. ende ons gedaan dezelve te ontrecken, ende op een andere voet te brengen, in dier voegen oock dat de volmachten van de Steeden ten tegenwoordigen Landts-dage vergadert, daarover aen ons clachtich gevallen sijn'. Het Hof had de magistraten van de negen steden daarop verzocht op hun hoede te zijn en het Hof van eventuele initiatieven hiertoe op de hoogte te houden, omdat 'wij verstaen dat in

Het besluit werd even simpel, doeltreffend als voor de hand liggend gemotiveerd. De Verenigde Nederlanden hadden tegen Filips II de wapens opgenomen en voerden deze strijd nog steeds vanwege 'de dierbaerheyt ende waerdichheyt van de vryheyt der conscientie ende politie'. Toen het 'swaere juck van servituit van een Monarchie' was afgeworpen, was de raadsbestelling gekomen aan de Staten, 'repraesenterende de hoocheyt ende vryheyt van dese Provincie'. Desalniettemin was de raadsbestelling tot nu toe gelaten aan het Hof, wat door de Staten 'met oochluyc-kingh' was toegestaan, hoewel het een overblijfsel van zo'n landsheerlijk 'servituyt' was. Maar sinds jaar en dag werd de raadsbestelling door het Hof – 'd'onschuldige nochtans wtgenomen' – misbruikt, en dat was een inbreuk op 'de privilegien ende vryheyt van Regieringe', zodanig dat de volmachten van de Steden op de Landdag 'niet dan op behaech ende goedvinden van 't Hoff advyseren ende resolveren'. Of, in de weergave van Van den Sande, de raadsbestelling door het Hof zou 'een overblijfsel van 't afgheleyde Spaensche jock ende slavernye' zijn, dat strijdig was met de 'vryheydt van conscientie en policien'.⁶³ Om deze misstand te corrigeren werd het Hof nu verboden zich voortaan met de raadsbestellingen in te laten en werd de gemeenten in de Steden toegestaan voortaan zelf hun magistraten te kiezen. Gedeputeerde Staten werden gemachtigd de betreffende steden dienovereenkomstige octrooien te verlenen, met de bevoegdheid om eventuele inbreuken op deze privileges, of onenigheden die naar aanleiding daarvan konden ontstaan, te decideren. De resolutie werd ondertekend door slechts 23 volmachten. Van de elf grietenijen van Oostergo tekenden één of twee volmachten van zeven grietenijen, voor de negen grietenijen van Westergo de volmachten van zes grietenijen. In Zevenwouden waren de voorstanders met de volmachten van slechts vier grietenijen in de minderheid. Voor het kwartier van de Steden kwamen alleen de volmachten van Leeuwarden ('voorbeholdens ons vryheyt desen aengaende, en dat desen geen preiudicie sal geven') en Franeker ('voor soo veele desen hunne vryheyt niet te nae mach gaen') en uiteraard Dokkum hun handtekening zetten. Van den Sande had dus gelijk: de resolutie was genomen 'alleen met pluraliteyt van stemmen in de Camers van Oost ende Westergo, ende by de Volmachten van vier Grietenyen in de Wouden, sonder voorweten ende consent van de ses andere Grietenyen, ende sonder voorgaende uyttschrijvinge ende ruchspraecken met hare principalen, als in een saecke van soo grooten gewichte wel betaemt hadde'.⁶⁴

dese swaere ende turbulente tijden uijt 't selve doen grote tumulten ende onheijlen souden staan te verwachten'; TR, SHA, inv.nr. 368.

⁶³ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a (niet in de versie van Aitzema). Volgens Van den Sande leek dit motief 'geleendt te zijn uyt seeckere propositie, die in aenvangh van dese vrye Regieringe, gedaen hadde, Abelus Franckena, op eenen Landtsdach, daer uyt willende besluyten dat 't Hof, als een overblijfsel van de Spaense Monarchie, behoorde afgheschaft, ende de criminele jurisdictie den grietsluiden ee[=ten] platten Lande, ende den Magistraten in den Steden, bevolen te worden'.

⁶⁴ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188b; vgl. CHB V, 370-371. Voor enkele grietenijen werd slechts door één volmacht getekend.

Raadsheer Van den Sande wist precies – in de ongekuiste versie van zijn *Historie* – wie voor deze door hem verafschuwde veranderingen verantwoordelijk waren:

Van dese nieuwigheyt is gheweest Abraham Roorda, volgende daer in de voetstappen van sijnen Oom Carel Roorda: die by sijnen tijdt daer hen trachtete, dat des Stadthouders ende Hovens autoriteyt mochten besneden ende kleyn ghemaect worden. Dese Roorda van selfs listigh genoegh, wierdt gesterckt met den raet van Dr. Meinardus Aitzma Secretaris ter Admiraliteyt tot Doccum, daer mede hy innerlijck correspondeerde: deze beyde hebben gevolght in Oostergoo Rienck van Burmania ende andere; in Westergoo Douwe Hottinga, Siouck van Burmania, Pieter Harincxma ende andere.⁶⁵

Nadat aan het verzoek van de steden gehoor was gegeven, moest de machtspositie van de nieuwe regenten ter plaatse nog geconsolideerd worden, want de veranderingen waren tussentijds gedaan, dus niet op het gebruikelijke tijdstip op Nieuwjaarsdag, en ondertussen zou nog van alles kunnen gebeuren. Daarom gingen de zes Gedeputeerden van de Landen alsmede Julius van Harinxma van de Steden bij de steden Harlingen, Bolsward, Sneek, Workum, Stavoren en IJlst langs om een ‘nieuwe forme van regieringhe’ in te voeren en in plaats van gezworen gemeenten vroedschappen in te stellen, die ‘tot noch toe in Vrieslandt onbekendt’ waren. De oude magistraten en gezworen gemeenslieden werden afgezet en vervolgens werden door de vroedschappen nieuwe magistraten gekozen.⁶⁶ In Dokkum hadden de Gedeputeerden ook graag een vroedschap willen instellen, maar daar bleef de ‘gewoonlijcken voet van kiesinge’ van de magistraat bij de ‘gemeente’.⁶⁷ Teneinde de nieuwverworven vrijheid wereldkundig te maken werden de nieuwe reglementen gedrukt, onder veelzeggende titels als *Vryheys yver der stadt Sneek: met den voet ende reglement der raedts-bestellinge* (Leeuwarden, Claude Fonteyne, 1636) en *Aurea libertas ofte gulden vryheid der stadt Harlinghen met den voet ende reglement derselver raadsbestelling* (Harlingen, Gerrit Sweersz., 1635).⁶⁸

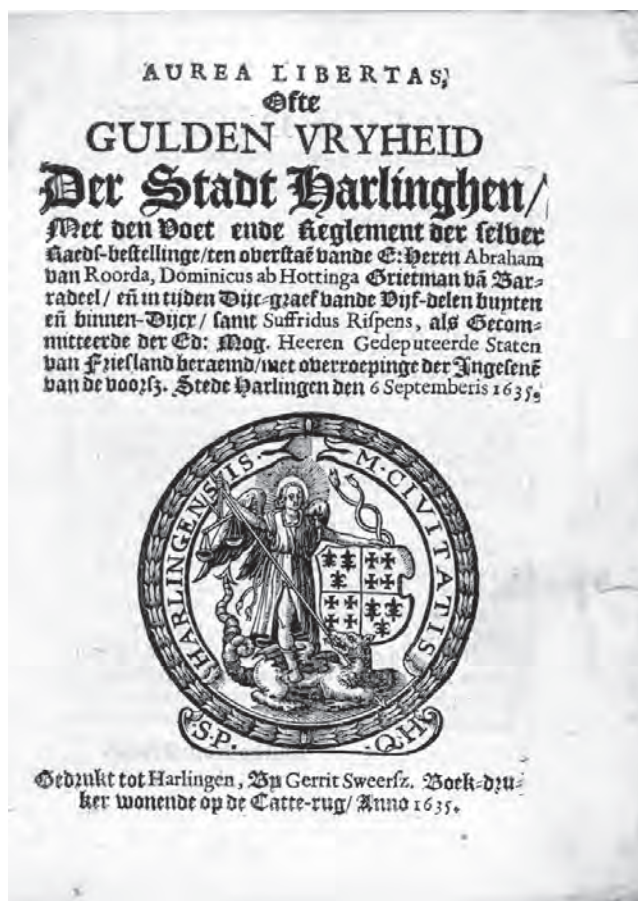
65 SSO II, 188a; vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a.

66 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a). De commissie voor de Gedeputeerden die naar Harlingen gingen om aldaar een nieuw reglement op de magistraatsbestelling op te maken (Abraham van Roorda, Dominicus van Hottinga en Suffridus Rispens) in *CHB* V, 372-373 (31 aug. 1635). De commissies voor de Gedeputeerden die naar de andere steden vertrokken, waren van gelijklopende inhoud. De reglementen op de magistraatsbestellingen van Harlingen (5 sept. 1635), Workum (17 sept. 1635), Bolsward (18 sept. 1635), Sneek (5 okt. 1635) en Hindeloopen (16 jan. 1636) in *CHB* V, 373-385 en 389-392. Op 31 okt. stemde op de Landdag het kwartier van de Steden in met de Statenresolutie van 25 juli 1635, waarmee de resoluties van 15 juli 1588 en 10 mei 1597 – waarbij was bepaald dat stadhouder en Hof de magistraten benoemden – vervallen werden verklaard (Leeuwarden en Franeker sloten zich hier op 6 nov. bij aan); op 5 nov. 1635 stemde de Landdag in met dit besluit; TR, GBF inv.nr. 42 f. 86, 89 en 90; SSO II, 189a-189b.

67 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a). Zie over steden met een gezworen gemeente en steden met een vroedschap hierna hoofdstuk 6 noot 56.

68 ‘Aurea Libertas’ was ook het motto van de folio-editie van Ubbo Emmius’ *Rerum Frisicarum Historia* (Leiden, Elzevier, 1616). Zie ook Starters *Friesche lust-hof* uit 1621 (Nieu-Liedeken tot lof van Vrieslandt), couplet 9: ‘Wie kan u lof verkleyen? de Friesen in een stryd, / Verwonnen de Romeynen, in Keyser Carels tyd, / Jae sy bestormden Romen, en namen ’t in, dat ’s meer, / Dies hebben sy bekomen, de gulde Vryheyd we’er’.

Afb. 16 Titelpagina *Aurea libertas* (Harlingen 1635).

Exemplarisch is de gang van zaken in Harlingen. Op 9 september schreef een anonieme zegsman uit Leeuwarden (één van de Harlinger volmachten ten Landdagge?) aan Hendrik Casimir dat drie gecommiteerde leden van Gedeputeerde Staten, de heren Roorda, Hottinga en Rispen, op 5 september aldaar waren angekommen. Vooraf hadden zij de stad ‘doen verseekeren’ door twee compagnieën. Onder protest van de zittende magistraat en gezworen gemeente voerden zij vervolgens de nieuwe raadsbestelling in, ‘soo ende gelijk binnen den stadt van Hoorn in Noordt Hollandt wort gebruijckt’.⁶⁹ Overeenkomstig het nieuwe reglement werd een vroedschap van zestig personen ingesteld. Door het trekken van zwarte bonen

⁶⁹ De Hoornse vroedschap vulde zich door middel van coöptatie aan, maar anders dan in de meeste Hollandse steden werden de nieuwe burgemeesters en schepenen jaarlijks gekozen door de gegoede burgerij bij de zogenaamde ‘boongang’, waarbij formeel ook kandidaten van buiten de vroedschap konden worden gekozen; Kooijmans, *Onder regenten*, 38.

Afb. 17 Titelpagina
Vryheyts yver der stad
Sneek (Leeuwarden
1636).

werden zeven vroedschappen uitgeloot, die vervolgens, vergaderd in een aparte kamer, acht burgemeesters en acht gezworen gemeenslieden kozen, die direct daarna onder klokgelui op het raadhuis geleid werden. Van de twee heren die deel hadden uitgemaakt van de oude, afgezette magistraat verklaarde er één dat hij geen zitting kon nemen, aangezien hij nog onder ede stond bij stadhouder en Hof. Daarop waren de drie Gedeputeerden naar Leeuwarden teruggekeerd, met achterlating van de twee compagnieën. De afgezette magistraten beschouwden zichzelf evenwel nog steeds als het wettige stadsbestuur, omdat zij door stadhouder en Hof voor een geheel jaar waren aangesteld en 'sonder quetsinge van hun eere' niet tussentijds konden worden afgedankt.⁷⁰

De afgezette, 'gelaedeerde' magistraten richtten zich ook zelf tot de stadhouder. In een remonstrantie beschreven zij hoe in hun stad, nadat de Statenresolutie van 25

⁷⁰ TR, SHA inv.nr. 368.

juli bekend was geworden, grote ‘alteratie ende ontrustinge’ was ontstaan. Meerdere ‘gaercompsten ende complotterijen’ waren het gevolg, die vooral door Hessel Wringer, volmacht ten Landdage voor het aanpalende Barradeel, oud-burgemeester en oud-Gedeputeerde Poulis Jans en oud-burgemeester Gerrit Dircx Keth gedreven werden. Keth wist veel ingezetenen op zijn hand te krijgen door ‘misbruijck van het politijck axioma dat de ondersaten niet en zijn geschapen tot behoeff van den prince ofte heere, maer de prins of overheid om der ondersaten wille’.⁷¹ Wringer beweerde dat de stadsbesturen ‘kwalijken besteld’ waren. Om ‘meerder geloof bij de gemene man’ te hebben vertelde hij aan wie het maar wilde horen dat ontvan-ger-generaal Bootsma ‘menigten van tonnen gouds’ aan het land schuldig was en dat de regenten hem de hand boven het hoofd hielden.⁷²

De verandering had nog wel in de kiem gesmoord kunnen worden, meende Van den Sande, wanneer alle raadsheren eensgezind en op dat moment aanwezig zouden zijn geweest. Dat was echter niet het geval; enkelen waren absent en raadsheren als Johannes Saeckma en Orck van Doyem waren op de hand van de Statenpartij. Bovendien was de stadhouder in het leger.⁷³

Desalniettemin liet het Hof het er niet bij zitten. De ‘grootsten yveraer in dit werck’, de Dokkumer burgemeester Marcus Aitzema (zoon van de eerder genoemde Meinardus Aitzema en broer van de geschiedschrijver Lieuwe), werd gesommeerd voor het Hof te verschijnen. Daar werd hij gewezen op zijn plicht om stadhouder en Hof trouw te blijven en ‘alle nieuwigheyt, die periculeus was’ te vermijden, omdat hij door deze stadhouder en dit Hof tot burgemeester was verkozen. Aitzema verweerde zich door te zeggen dat hij niet als privépersoon had opgetreden, maar dat het besluit was genomen door de gehele magistraat, terwijl in de andere steden het verzoek tot de vrije magistraatsbestelling niet was uitgegaan van de magistraten, maar door en namens de ‘gemeenten’, de burgerij van de steden.⁷⁴

Stadhouder Hendrik Casimir, die zich in het leger in ‘Panderen’ (Pannerden) bij Schenkenschans bevond, werd intussen gealarmeerd door de berichten die hij uit Friesland ontving. Op 6 augustus schreef hij aan de kerkeraad van Dokkum – op de magistraat van die stad kon hij immers geen staat (meer) maken – een brief waarin hij zijn grote zorg liet blijken over het feit dat ‘eenige ongeruste geesten’ in deze moeilijke tijden onrust stookten en aanleiding gaven tot nieuwe ongeregelheden door ‘plausibile ende den gemeenen Man aengenaeme pretexten van meerder vryheyt’. Hiermee werd de ingezetenen van de steden geen dienst bewezen en werd het recht dat ‘ons ende den Heeren van den Hove’ tot nog toe door de Staten van Friesland werd ‘toegestaen ende gekent’ aangetast. Omdat hij in het landsbelang tegen de vijand te velde lag, was hij niet in de gelegenheid zelf ‘die gewenste ordre te

71 Zie de eerste alinea van het Plakkaat van Verlatinghe van 26 juli 1581; Mout, *Plakkaat*.

72 TR, SHA inv.nr. 368 (ongedateerd).

73 SSO II, 188a (Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188a).

74 SSO II, 189a.

stellen'. Daarom verzocht hij de kerkeraad alles in het werk te stellen om de gemoe-deren in de stad tot bedaren te brengen en de burgerij af te houden van alle activitei-ten die strijdig waren met 'conscientie ende recht'.⁷⁵

Op 6 augustus brachten de buitengewone rekenmeesters (Saeckma, Doyem, Bouricius en Domans) rapport uit aan de Staten betreffende hun onderzoek van Bootsma's dertiende rekening. Geconstateerd werd dat de ontvanger-generaal over het betreffende halfjaar zo'n 1.700.000 gulden aan ontvangsten en bijna 1.100.000 aan uitgaven had geboekt, en dat hij dus ruim 600.000 gulden meer had ontvangen dan uitgegeven. Deze simpele rekensom schoot bij Bootsma in het verkeerde keel-gat, en direct al de dag daarop wendde hij zich tot de Staten met een verzoekschrift. Kort gezegd komt zijn verweer op het volgende neer. Hij heeft het gebruik van zijn voorgangers gevolgd en dus elk halfjaar zijn rekeningen ingediend, die door de Re-kenkamer ook zijn afgedaan. Op hun verzoek heeft hij de buitengewone reken-meesters inzage gegeven in zijn twaalfde tot en met zeventiende rekening, maar tot zijn verbazing waren de heren niet van plan om rekeningen op de oude, gebruike-lijke manier op te nemen, maar alle posten die na mei vervielen, buiten beschou-wing te laten (de halfjaarlijkse rekeningen werden in mei en november ingediend). Aan de hand van de lijsten van de verpachting van de middelen van consumptie is aan te tonen, dat het gebruikelijk is dat de pachters de pachtsom pas vier maanden na de 'verschijn-dagh', de betaaldag, voldoen. Dit omdat de pachters, en dat is alge-meen bekend, meestal niet vermogend genoeg zijn om de pachtsom uit eigen mid-delen voor te kunnen schieten. De inning van andere belastingen verloopt op een vergelijkbare wijze: het geld komt pas binnen na de einddatum van de rekening. Bovendien waren na mei sommige betalingen verricht met geld dat al vóór mei was binnengekomen. Om de kasstroom tijdens een halfjaar goed te kunnen beoordelen moet een rekening dus worden vergeleken met de volgende. Bootsma verzoekt dan ook aan de Staten om de buitengewone rekenmeesters de genoemde rekeningen 'na den ouden voet' te laten opnemen, en hem daarna, van alle blaam gezuiverd, van vervolging te ontslaan.⁷⁶

Blijkbaar hadden de bijzondere rekenmeesters niet het geduld kunnen opbren-gen om zich te verdiepen in de finesses van de omslachtige en, naar het zich laat aanzien, nogal ondoorzichtige boekhouding van de ontvanger-generaal en op grond van één rekening simpelweg geconcludeerd dat hij een groot bedrag ten ach-ter liep. Dit oordeel had voor Bootsma grote gevolgen. Reeds op 13 augustus, zes dagen na zijn eerste verweerschrift, kwam hij met een tweede, waarin hij ook cijfers aanvoerde die zijn eerder gedane beweringen moesten staven. Volgens zijn dertien-de rekening schoot hij 602.274 gulden en dertien stuivers te kort. Dit werd door en-kele volmachten zo uitgelegd, dat hij dit enorme bedrag daadwerkelijk nog aan het

75 SSO II, 186b (foutief genummerd als 188).

76 SSO II, 189b-190b.

Landschap schuldig was. Daarover toonden zijn 'goede Vrienden sich bedroeft'. Zijn 'quaedt-gunners' daarentegen, 'sich ten hooghsten verblijdende' over het rapport, lieten vele kopieën afschrijven en alom verspreiden. Dat onlangs was besloten hem door soldaten in zijn huis te laten bewaken, die zelfs in zijn slaapkamer verbleven, strekte tot zijn 'groote oneere ende versmaetheyt'. Bovendien werd hierdoor tevens de roddel en achterklap die bij het begin van deze Landdag onder het volk was uitgestrooid 'eenigsints waerschijnlijk gemaect', namelijk dat bij hem 'eenige Tonnen Schats' zouden berusten. De buitengewone rekenmeesters hadden de moeite moeten nemen om de vanouds op het comptoir gehanteerde boekhoudings-systematiek in hun beoordeeling te betrekken, omdat al zijn ingediende rekeningen 'als een keten aen ende uyt malkanderen hanghen, ende daeromme niet stuckswijse, dan alle te ghelijck hadden behooren gerapporteert te worden'. Bootsma had zelf een berekening gemaakt van de werkelijke achterstand, en kwam daarbij uit op een bedrag van slechts 2433-12-7. Hij sprak de hoop uit dat de door hem genoemde posten door de rekenmeesters nader onderzocht zouden worden, 'vertrouwende dat deselve Heeren met hem Remonstrant in calculo sullen over een komen'. Dat zou moeten gebeuren door de ordinaris rekenmeesters, opdat 'de extraordinaris Heeren in haer vordere besogne niet belet worden'; in werkelijkheid wilde hij uiteraard de extraordinaris rekenmeesters, van wie hij niet veel goeds te verwachten had, erbuiten houden.⁷⁷

Hadden de tegenstanders van Bootsma het slot van de dertiende rekening meermaals laten afschrijven en in stad en dorp verspreid, zijn medestanders paktten het grondiger aan: zij lieten de dertiende rekening en de twee hierboven genoemde remonstranties van Bootsma ter verspreiding drukken om de goegemeente duidelijk te maken dat het tekort van Bootsma slechts enkele luttele duizenden bedroeg. Gealarmeerd door dit tegenoffensief, gaven de Staten op 4 november opdracht aan de procureur-generaal om uit te zoeken wie deze 'smaadschriften' had gedrukt en verspreid. Gedeputeerde Staten vaardigden een plakkaat ertegen uit met een boetebe-paling van vijftig gouden ridders.⁷⁸

In zijn *Historie* nam Van den Sande het volledig op voor Bootsma. In een uitvoerige apologie beschreef hij hoe het enige agendapunt van deze Landdag de kwestie Bootsma was. 'Van middelen tot den Oorlogh in te willighen dorsten die Volmachten, ofte eenige van dien, niet reppen, om niet te vertoornen die Gemeenten, die sy in den waen ghebracht hadden, dat onder Bootsma veel tonnen-schats schuylden'. De extraordinaris rekenmeesters 'sterckten de gemeenten seer in desen waen' door af te wijken van de gebruikelijke wijze waarop de rekeningen van de ontvanger-generaal altijd waren opgenomen. In zijn verdediging van Bootsma bleef hij verder geheel in lijn met de twee remonstranties die deze bij de Staten had ingediend. Deze

77 SSO II, 190b-191b.

78 TR, GBF inv.nr. 42 f. 84 (res. SF 4 nov. 1635); HCL, Stedelijke Bibliotheek.

remonstranties had Bootsma, aldus Van de Sande, laten drukken ter verdediging van zijn eer en onschuld en om bij het gewone volk de 'waen ende opinie' weg te nemen dat bij hem veel geld te halen zou zijn. Dit tot ongenoegen van de Gedeputeerden, 'daer van eenighe door dit middel in de regieringhe waren gecomen'. Zo wilden zij hun 'credijt' bij de 'ghemeen man' behouden, en daarom hadden ze de gedrukte remonstranties laten verbieden, want dat zou bij het kuipen op de komende Landdag van pas kunnen komen. Dat Bootsma toch een tekort had, zou geheel te wijten zijn aan zijn klerk Abbe Fredericks. Deze klerk was, 'vermits sijne grote middelen', bij iedereen, bij Bootsma maar ook bij de Staten zelf, in 'groot credijt'. Hij had echter 'troulooselijck Lantspenningen, hem toebetrout, tot sijn eygen profijt, in 't uytstellen op interesse, aencoep van Landen ende huysen, misbruyckt'. Abbe was, om zijn welverdiende straf te ontgaan, uit de provincie gevlucht. Dit was de ontvanger-generaal niet aan te rekenen; het 'banquerot' van Abbe was wat hem betrof een *casus fortuitis* (een toevallige gebeurtenis), maar desondanks werd tegen Bootsma geprocedeerd 'als of hy selfs Landtspenningen' misbruikt had.⁷⁹

Samenvattend geeft Van den Sande puntsgewijs een overzicht van wat in zijn ogen in een affaire als deze door laster en valse voorwendzels in een 'Populire ende partijdighe Regieringhe' teweeg gebracht kan worden. Bootsma was 'in haet van de Ghemeente ghekomen ende onbeleefdelyck mishandeltd'; meerdere belastingen, die vorig jaar waren ingevoerd, zijn onverpacht gebleven, waardoor het gewest 'in groote achterheydt ghevallen is'; het gezag van stadhouder en Hof was op het punt van de magistraatsbestelling verminderd; de regeringsvorm in de steden was veranderd; de magistraten in de steden waren intijds en buiten hun schuld afgezet; in Oostergo en Westergo waren velen 'uyt de Regieringhe gheraect'; en op de Landdag waren enigen door deze lastercampagne volmacht geworden.⁸⁰

Terwijl Bootsma het vuur na aan de schenen werd gelegd, keerde de stadhouder terug naar zijn gewest. Desondanks ging het er in Friesland volgens Aitzema hard aan toe. Op 30 oktober werd de Gedeputeerden en de buitengewone rekenmeesters opgedragen om de schade die door de handelwijze van Bootsma aan het gewest was berokkend, te becijferen, diens resten, ten bedrage van ruim 500.000 gulden, in te vorderen en de bewaking van de ontvanger-generaal bij zijn huisarrest te versterken van zes naar twaalf soldaten.⁸¹ Tjalling van Eysinga, grietman van Rauwerderhem, en Johannes Veltdriel,⁸² die gecommiteerd waren om deze resoluties voor Oostergo te ondertekenen, weigerden dit echter. De overige volmachten van dit kwartier verklaarden dat deze weigering strijdig was met de 'olde observantie ende wetten van den staet van 't lant' en verzochten Gedeputeerde Staten ertegen op te

⁷⁹ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 190a-191b.

⁸⁰ *Ibidem*, 191b.

⁸¹ TR, GBF inv.nr. 42 f. 80, 80v en 81v (res. SF van 30 okt. 1635).

⁸² Veltdriel, oud-burgemeester van Dokkum, was in 1635 formeel geen volmacht ten Landdage; Engels, *Volmachten*.

treden. De genoemde volmachten hielden echter voet bij stuk, waarop zij uit naam van de Staten van Friesland voor de duur van de Landdag van hun volmachtenschappen vervallen werden verklaard, 'een ander tot exempel'.⁸³

Mislukte contrarevolutie

Inmiddels bleven Frederik Hendrik en de Staten-Generaal uiteraard niet onkundig van de merkwaardige gebeurtenissen in Friesland. De Staten-Generaal, in verband met de belegering van Schenkenschans bijeen te Arnhem, besloten op 5/15 oktober een bezending naar Leeuwarden te sturen, bestaande uit de heren Hendrik van Essen uit Gelderland, François Herberts en Albert Sonck, beiden uit Holland, en Godert van Reede, heer van Amerongen, en Johan van Weede, beiden uit Utrecht.⁸⁴ Aanvankelijk was het de bedoeling om ook soldaten mee te laten gaan, maar dat kon niet doorgaan omdat deze bij de belegering van Schenkenschans beslist niet gemist konden worden. In juli 1635 was deze onneembaar geachte vesting op de splitsing van Rijn en Waal (nu net over de grens in de Bondsrepubliek) namelijk in handen van de Spanjaarden gevallen, en dat bracht de Republiek in een uiterst gevaarlijke situatie, omdat het een onmisbare schakel was in de Nederlandse verdedigingsgordel en onder andere de strategische toegang langs de noordoever van de Rijn richting Holland beheerste. De Staten-Generaal en Frederik Hendrik zetten alles op alles om Schenkenschans te heroveren en sloten het met een grote strijdmacht aan drie zijden in, waarna de vesting zich in april 1636 overgaf.⁸⁵

Nadat de gecommiteerden van de Staten-Generaal en de Friese stadhouder in Leeuwarden waren aangekomen, lieten zij dagenlang niet blijken wat hun eigenlijke bedoelingen waren. Dat maakte de volmachten op de Landdag nogal wantrouwig. Direct al kwamen afgezette magistraten bij de stadhouder en de gecommiteerden hun beklag doen over de in hun ogen onwettige resolutie van 25 juli en de daarop gevolgde wetsverzetten. Geklaagd werd – Van den Sande somt als hun medestander de klachten op – dat de plattelandskwartieren op dit stuk van zaken geen zeggenschap hadden, omdat volgens de instructie van het Hof de magistraatsbestelling in de negen Steden 'bij provisie' aan het Hof was opgedragen, totdat daarin nader zou worden voorzien, niet door de Staten, maar door het kwartier van de Steden.⁸⁶ De resolutie van 25 juli was alleen door een meerderheid in Oostergo en Westergo genomen, onder protest van de volmachten van de Steden, terwijl in Zevenwouden slechts vier grietenijen hadden voorgestemd zonder 'voorweten en-

83 TR, GBF inv.nr. 1805 z.f. (res. Oostergo 30 okt. en res. SF 31 okt. 1635); SSO II, 189a.

84 Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 188b; SSO II, 189a; TR, SHA inv.nr. 368. Van Essen, Sonck en Van Weede hadden al eerder deel uitgemaakt van bezendingen vanwege de Staten-Generaal naar Friesland.

85 Israel, *De Republiek I*, 584-585; Groenveld e.a., *De Tachtigjarige Oorlog*, 270.

86 Zie hoofdstuk 3 noot 58.

de consent' van de zes andere. Een en ander was gebeurd zonder 'voorgaende uyt-schrijvinge ende ruchspraecken met hare principalen', wat in een gewichtige zaak als deze wel had gemoeten. Door de gewapenderhand doorgevoerde wetsverzettin-gen was de eer en de goede naam en faam van de afgezette magistraten op een grove wijze aangetast. De zogenaamde vrijheid, die aan de Steden was verleend, was schadelijk, zowel in bestuurlijk als kerkelijk opzicht. Bestuurlijk, omdat 'de regeringhe der Steden hier door verviel in handen van den gemeenen man, tot wiens welghe-vallen de Magistraten soudén moeten regheren, ende de Volmachten der Steden op de Landtsdaghen resolveren'. Kerkelijk, omdat hierdoor 'ongedoopte ende Liber-tijnen in de regeringhe soudén geraken', wat in enkele steden reeds het geval zou zijn.⁸⁷

Op 6 november werden stadhouder Hendrik Casimir en de twaalf raadsheren in het Hof – onder wie Van den Sande – op het Landschapshuis ontboden, om in de Kamer van Oostergo de nieuwe regeling van de magistraatsbestelling officieel aan-gezegd te krijgen. Landssecretaris Marssum legde eerst een verklaring af waarom de resolutie van 25 juli was genomen en las deze vervolgens voor. Hendrik Casimir reageerde in niet mis te verstane bewoordingen. De resolutie, die hem naar inhoud reeds bekend was, weigerde hij voor wettig aan te nemen, omdat slechts twee kwar-tieren er mee hadden ingestemd, en dan ook nog 'nauwelijcks'. De personen die daarna uit de steden op de Landdag waren verschenen, weigerde hij te erkennen voor wettige volmachten. Hij wenste dus niet gedwongen te worden tot nakoming van een resolutie als deze, en anders was hij genoodzaakt, zo dreigde hij, zich te wenden tot de Staten-Generaal, wier gecommiteerden reeds in Leeuwarden ver-bleven. Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel, wees hem – geheel te-recht – op zijn instructie, dat hij volgens zijn eed verplicht was de Statenresoluties te gehoorzamen, en grietman Suffridus Saeckma van Dantumadeel vroeg hem of hij zijn 'principalen ende betaels Heeren' wel met zo weinig respect mocht bejegenen. Pieter van Harinxma deed daar nog een schepje bovenop door te vragen of de stad-houder soms gesteld was als een rechter over 's Lands resoluties. De graaf, onge-twijfeld in zijn eer gekrenkt, ging niet op deze nogal tendentieuze opmerkingen in; wanneer daar prijs op werd gesteld, wilde hij wel reageren, maar alleen schriftelijk. De bijeenkomst verliep kortom in een nogal gespannen sfeer, en de volmachten gingen uiteen, 'niet seer vernoeght zijnde over het antwoord van sijn Genade'.⁸⁸

In de ogen van Hendrik Casimir, meer officier dan politicus, was er slechts één mogelijkheid om genoegdoening te krijgen, en wel door militair ingrijpen. Door een contracoup moesten de afgezette magistraten weer op het kussen gebracht worden en de magistraatsbestelling weer aan hem en het Hof komen. De voorbe-reidingen waren al getroffen voor een aanslag op Harlingen, wellicht vanwege de

87 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 188b-189a.

88 SSO II, 192a.

mogelijkheid om van daaruit vervolgens meer troepen aan te voeren. Op de dag van de bijeenkomst op het Landschapshuis arriveerde in Harlingen een compagnie soldaten, blijkbaar alleen op patent van de stadhouder, die de dag tevoren vlak voor het sluiten van de poorten met stille trom Leeuwarden had verlaten.⁸⁹ De stadhouder was van plan om samen met de gecommiteerden van de Staten-Generaal, die al veertien dagen in Leeuwarden verbleven, 's avonds om tien uur ook richting Harlingen te vertrekken; de schuiten waren al besteld. Hier kregen de Gedeputeerden en enkele volmachten echter lucht van. Zij alarmeerden de Leeuwarder magistraat, die de poorten van de stad gesloten hield, tot de volgende dag om negen uur, waardoor de reis van de stadhouder en de gecommiteerden niet door kon gaan.⁹⁰ Om middernacht werden intussen door Gedeputeerde Staten ijlboden naar Harlingen en de andere steden gestuurd met de waarschuwing aan de magistraten dat ze op hun hoede moesten zijn voor de komst van soldaten. De commandant van de compagnie die al in Harlingen was, werd bevolen om deze stad te verlaten, anders zou hij op staande voet worden ontslagen.⁹¹

De volgende dag vergaderden de Staten reeds om vijf uur 's ochtends.⁹² Zij droegen de Gedeputeerden op de stadhouder nauwlettend in de gaten te houden en hem tegen te houden zodra hij aanstalten maakte om de stad te verlaten. De Gedeputeerden vroegen belet bij de stadhouder om hem te vragen waar hij het lef vandaan haalde om tegen zijn instructie in te handelen. Hij verwees hen echter naar de gecommiteerden, die hun commissie nog steeds niet hadden geopend. Intussen kregen Friese compagnieën die binnen en buiten de provincie in garnizoenen lagen, schriftelijk bevel – waarin eigenlijk de stadhouder gekend had moeten worden – om alleen op uitdrukkelijk bevel van Gedeputeerde Staten uit te rukken.⁹³ Er was ook sprake van dat er een afvaardiging van de Staten (bestaande uit de raadsheren Saeckma en Doyem en de vertegenwoordiger van Friesland in de Staten-Generaal, Hottinga, die op dat moment in Friesland verbleef) om naar Den Haag af te reizen teneinde de Staten-Generaal het 'ongelijck dat sijn Genade dese provincie socht te doen' onder de aandacht te brengen, maar de twee raadsheren excuseerden zich.

Diezelfde ochtend maakten stadhouder en gecommiteerden aanstalten de stad te verlaten zodra de poorten opengingen. De Gedeputeerden kregen hier lucht van en vertrokken in opdracht van de Staten 'stillekens voor af' naar Harlingen, met verzoek aan de magistraat van Leeuwarden om het college op de hoogte te houden van

89 HCL, SIL nr. 340c (6 nov. 1635).

90 HCL, SIL nr. 340a (6 nov. 1635).

91 HCL, SIL nr. 340c (6 nov. 1635).

92 HCL, SIL nr. 340d (7 nov. 1635).

93 Omdat de stadhouder zich had 'verstout' buiten de Staten of hun Gedeputeerden om patenten uit te geven aan compagnieën die ter repartitie van Friesland stonden, werd ook kapitein Jan Gerckes Hoptilla, die met zijn compagnie te Coevorden gelegerd was, door de Staten bevolen om niet te vertrekken op patent van de stadhouder alleen, maar een patent af te wachten dat mede uitging van Staten of Gedeputeerde Staten; TR, SHA inv.nr. 368 (7 nov. 1635).

de ontwikkelingen in de hoofdstad.⁹⁴ De twee compagnieën die reeds 'in het geweer' waren om de stadhouder op zijn reis te begeleiden, kregen bevel in de stad te blijven.⁹⁵ Dit bevel werd gehoorzaamd, waarna de stadhouder en de gecommiteerden zonder soldaten vertrokken.⁹⁶

Toen die middag de volmachten op het Landschapshuis vergaderden – er was gezien de gevaarlijke omstandigheden besloten bijeen te blijven – achtte men het toch raadzaam enkele afgevaardigden naar Den Haag te sturen, juist ook omdat onder de hand was vernomen dat daar maar liefst veertig patenten klaarlagen (dus voor evenzoveel compagnieën) om naar Friesland op te marcheren. De angst bestond dat daaronder ook 'uitheemse' compagnieën zouden zijn, die dus niet op de repartitie van Friesland stonden, om de stadhouder en de zijnen de helpende hand te bieden onder het mom van het innen van achterstallige betalingen van de provincie aan de Generaliteit. Maar terwijl de volmachten over dit onderwerp aan het beraadslagen waren, zonder het eens te kunnen worden, kwam het bericht dat de stadhouder en de gecommiteerden plotseling in Leeuwarden waren teruggekeerd, zonder dat duidelijk was waarom hun uitstapje zo kort had geduurd. De hofmeester van Zijne Genade, Poppe van Burmania, werd in het Mindergetal ontboden, en gevraagd waarom hij de dag tevoren op bevel van de stadhouder naar Harlingen was gegaan. Hij verklaarde dat hij er een herberg voor Zijn Genade en de gecommiteerden moest reserveren, maar toen hij hoorde dat ze niet kwamen, was hij 's ochtends vroeg teruggegaan naar Leeuwarden.

Uit het verhaal van Burmania meenden de volmachten op te kunnen maken dat de stadhouder een valstrik had uitgezet. Hij zou 's ochtends voor zijn vertrek, omdat hij wist dat de Staten hem nu een slag voor waren, hebben besloten te doen alsof hij naar Harlingen ging, om halverwege naar Leeuwarden terug te keren en daar later in de middag aan te komen. Op dat moment zouden de volmachten, zoals ze gewoon waren, naar huis zijn vertrokken. Maar de volmachten waren tegen de verwachting in op hun post gebleven, waardoor het hele plan in duigen zou zijn gevallen. Een andere versie van het verhaal is, dat de stadhouder omtrent Deinum zijn hofmeester Burmania was tegengekomen, die hem had verteld dat de soldaten Harlingen niet waren binnengelaten, waarop hij was teruggekeerd.⁹⁷ Hoe het ook

94 HCL, SIL nr. 340e (7 nov. 1635). Gedeputeerde Staten kregen opdracht in Harlingen en in andere steden waar dit nodig zou zijn, de orde, de nieuwe octrooien en de zittende regenten te handhaven, aangezien de stadhouder zich met 'perversen gemoet' opmaakte om deze octrooien terug te draaien. Op een inliggend briefje bij het afschrift van deze resolutie noteerde Hendrik Casimirs opvolger Willem Frederik: 'Dese resolutie is van de voorschreven h. volmachten genomen int jaer 1635 tegens mijn l. broeder saeligher, wahr uyt dat sielieden haer aert, natuur ende genegentheit betoonen'; TR, SHA inv.nr. 368.

95 Ook mochten zonder bevel van Gedeputeerde Staten geen compagnieën de stad worden binnengelaten; HCL, SIL nr. 340d (7 nov. 1635).

96 SSO II, 192a.

97 Van den Sande geeft de volgende versie van de gebeurtenissen vlak voor en na de bijeenkomst op het Landschapshuis met stadhouder en raadsheren: 'De Gecommitteerde dese klachten aenghehoort ende sich daer op geïnformeert hebbende, resolveerden met den Stadthouder op den 6. Novemb. uyt te trekken, in die Steden,

zij, de contracoup van stadhouder en gecommiteerden was mislukt en de Staten-factie behield de overhand. Het bevel van de Gedeputeerden aan hofmeester Burmania om de compagnie waarover hij het bevel voerde en die in Leeuwarden in garnizoen lag, zonder hun toestemming niet te laten 'vergaderen', werd dan ook, zij het ongetwijfeld tandenknarsend, zonder meer opgevolgd.

Vervolgens kregen de gecommiteerden van de Staten-Generaal in hun herberg, Benthem aan de Voorstreek,⁹⁸ bezoek van de raadsheren Saeckma en Doyem, die namens de Staten kwamen informeren met welke opdracht de heren nu eigenlijk waren gekomen. Het was, zeiden zij, immers geen manier van doen om de commissie zo lang achter te houden.⁹⁹ Na lang aandringen werd door de gecommiteerden geantwoord dat zij nog geen commissie hadden gekregen (een pertinente onwaarheid, want hun commissie was gedateerd Arnhem 11/21 oktober 1635), waaruit de raadsheren opmaakten dat zij dan wel de geheime opdracht zouden hebben om de stadhouder in diens streven bij te staan. Vervolgens bracht Saeckma de gecommiteerden op de hoogte van de stand van zaken in de kwestie-Bootsma, waarbij hij benadrukte dat wanneer diens rekening niet werd 'voldaan' ('secretee praktijcken' werden aangewend om dat te bereiken), er grote onrust onder het volk zou ontstaan en dat de Staten voor de gevolgen niet konden instaan. De gecommiteerden antwoordden daarop dat de kwestie hun niet aanging en zij daarover geen mening hadden. Aldus keerden Saeckma en Doyem onverrichter zake op het Landschapshuis terug.¹⁰⁰

om die herstellinghe te doen, schickten op den avondt voor uyt nae Harlinghen de Guarde met stille Trommel; Doch voor haer vertreck worden de Stadthouder Graef Hendrick van Nassou ende de Raden, ontboden by de Volmachten in de Camer van Oostergo, daer hun worde voorghelesen de resolutie van den 25. Julij ... Na den avontmael als de Stadhouder ende Gecommitteerde te schepe waren ghegaen, om de voor uyt ghesondene Soldaten nae Harlinghen te volghen, heeft de Magistraet van Leeuwarden op aenhouden van eenige Volmachten ende van de Gedeputeerden, verboden de poorte te openen, sulcks dat die ghesloten bleef tot middagh des anderen daeghs; Als doen trocken Graef Hendrick ende de Gecommitteerden eerst uyt, maer gecomen zijnde omtrent Deinum, ontmoetede haer de Hofmeester Burmania, van welcken sy verstonden, dat seven Ghedeputeerden voor uyt nae Harlinghen waren getrocken, end dat de Magistraet aldaer, op aenschrijven van de Gedeputeerden, de Guarde niet hadde inghelaten. Dus keerden sy wederom na Leeuwarden...'; *Nederlandsche historie*, 189a-189b. Deze versie komt ook voor in de propositie van de Staten van Friesland aan die van Stad en Lande, bij SSO II, 195a.

98 Zie p. 269. Herberths was toen net naar Den Haag vertrokken om rapport uit te brengen aan de Staten-Generaal; Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 189b.

99 Gevraagd werd ook naar de bedoelingen van de stadhouder, waarbij één van beide raadsheren verklaarde dat hem dat als raadsheer niet aanging, omdat het de politiek raakte.

100 Daarop schreven de Staten op 9 nov. een brief aan de Staten-Generaal, waarbij zij hun ergernis uitspreken over het feit dat de gecommiteerden hun commissie nog niet hebben geopend en nog geen audiëntie hebben verzocht op het Landschapshuis, terwijl zij wel overleg plegen met de stadhouder en met particulieren. Blijkbaar zijn de gecommiteerden hier gekomen om 'eenige questien' te pacificeren, maar de Staten hebben geen weet van 'differenten binnen onse provincie t'publicq raeckende'. Wat betreft de Friese 'achterheden' zijn de Staten van mening dat zij weliswaar 'niet altoos promptelijk' hebben betaald, maar desondanks vergeleken met andere gewesten 'voorlijk' zijn. De 'impressie van onse achterheden' is geheel te wijten aan de 'ongewone manier van boekhouden des ontvangers Doublet', waardoor eerder gedane betalingen niet zijn verrekend. Dat zou kunnen blijken uit een 'generale liquidatie ende balans der gezamenlijke provincien'. De bezending is dus geheel onnodig, tast de soevereiniteit van de provincie aan, is strijdig met de bepalingen van de Unie en dient dus te worden

Op 9 november werd op de Landdag besloten de raadsheren een voor een op het Landschapshuis te ontbieden om hun op de man af te vragen of zij akkoord gingen met de resolutie van 25 juli, waarbij het recht om de magistraten te verzetten aan het Hof werd ontnomen.¹⁰¹ Doyem, Jongema, Bouricius en Kinnema lieten verstek gaan, maar de overigen – dus ook Van den Sande, die in zijn *Historie* wijselijk geen melding maakt van deze gebeurtenis – accepteerden de resolutie en spraken zelfs de verwachting uit dat ‘daer mede veele oneenigheden ende kuijperien souden werden geweert’ (waarmee ze in feite zichzelf met terugwerkende kracht een brevet van onvermogen toekenden). Raadsheren die verdacht werden van betrokkenheid bij de snode plannen van de stadhouder, werden daarop aangesproken, maar verklaarden er niet van op de hoogte te zijn geweest, en protesteerden van *injurie* tegen iedereen die hen daarvan zou willen beschuldigen. Desalniettemin werden deze raadsheren (Van den Sande, Jongestal, Andreae en Nijs) volgens Aitzema niet op hun woord geloofd en toch als medecomplotteurs beschouwd.¹⁰² Ook Hendrik Casimir had intussen besloten de handdoek in de ring te gooien, althans volgens het resolutieboek van Gedeputeerde Staten. Op 12 november werd genoteerd dat hij ten overstaan van dit college verklaard had de magistraatsbestelling ‘van nu aff tot allen tijden te verlaten ende aftestaen’.¹⁰³

In plaats van een afvaardiging naar Den Haag te laten gaan, waarover lang was gedelibereerd, besloten de Staten ten langen leste een brief aan de Staten-Generaal, de prins en aan de andere gewesten te sturen.¹⁰⁴ In deze brief, gedateerd 27 november, werd met veel omhaal van woorden geprobeerd om de ‘ydele geruchten, waermede wy ons oock buyten ’s lants bevinden bekladdet’, te ontzenuwen. In deze brief, die we hier in parafrase laten volgen, komen de argumenten van de Statenfactie duidelijk naar voren, zowel de sterke als de minder sterke of zelfs onjuiste.

Er is geen sprake van een poging om de regering geheel tegen recht en reden omver te werpen. Weliswaar is sinds geruime tijd duidelijk dat er grote wanorde heerst ten aanzien van de gewestelijke financiën, maar uit de vier kwartieren zijn nu enkele bekwame buitengewone rekenmeesters aangewezen, die de nog niet gesloten rekeningen van de ontvanger-generaal moeten onderzoeken. Deze taak, die in eerste instantie werd onderschat, is echter zo moeilijk gebleken dat aan een goede afloop werd gewanhoopt. Maar toen bleek dat de eerste klerk van de ontvanger-generaal, die het meeste geld voor hem beheerde, was gevlucht, ontstond argwaan. Nadat wij ‘ons met een serieusen gemoet daer tegens hadden gewapent’ (het epistel blinkt hier en daar uit in vaagheid), werd uiteindelijk bereikt dat de

teruggetrokken; TR, SHA inv.nr. 368.

101 Enkele dagen daarvoor was de resolutie van 25 juli door door het kwartier van de Steden, met instemming van de overige kwartieren, geaccordeerd, zie noot 66.

102 SSO II, 193a. Voor alle zekerheid hadden de Staten op 7 nov. opdracht gegeven aan Gedeputeerde Staten om naar Harlingen en zo nodig ook naar andere steden te gaan om zich er ter plaatse van te vergewissen dat het besluit betreffende de vrije magistraatsbestelling daadwerkelijk ten uitvoer werd gelegd; CHB V, 388.

103 CHB V, 388. Op een afschrift van deze resolutie noteerde Hendrik Casimir in de marge: ‘N.B. hetgeen verclaert zijnde formalia sodeenich niet geweest te sijn’; TR, SHA inv.nr. 368.

104 SSO II, 193a-194a; ‘Brief’.

ontvanger-generaal onder druk van de buitengewone rekenmeesters eindelijk zijn vijf achterstallige rekeningen inleverde. Uit zijn laatste rekening blijkt dat hij vanwege hogere inkomsten dan uitgaven nog een som van 814.830 gulden aan de provincie schuldig is, of, na aftrek van de 'resten' die hij na het financiële onderzoek alsnog als uitgave had geboekt, 305.491 gulden. Bovendien is gebleken dat hij in zijn laatste rekening 'per abuis' nog 66.666 gulden aan ontvangsten niet heeft aangetekend ...

Vervolgens wordt in de brief de kwestie van de magistraatsbestelling aan de orde gesteld, waarbij het verband met de kwestie van de ontvanger-generaal slechts werd aangegeven met de woorden 'Soo is 't oock alsoo dat...'.

... In 1588 en 1597 is de raadsbestelling van de steden, behalve die van Leeuwarden en Franeker, 'by provisie en tot revocatie' toegestaan 'aen onsen stadhouder ende de twaelf Raden Provinciael met ghelijcke recht van stemminge'. Toen onlangs de gemeenten van deze negen steden kwamen met het verzoek om zelf hun magistraten te mogen bestellen, is hiermee ingestemd, omdat wij dit recht van magistraatsbestelling beschouwen als een 'Regale' (landsheerlijk voorrecht). Daarover kunnen alleen wij als Staten dus beschikken, of 'dien wy sulcx souden consenteren'. Wij hebben met het verzoek ingestemd en teneinde deze gemeenten het genot van de verleende octrooien ten volle te geven, hebben wij hun de helpende hand geboden om in alle rust en vrede zelf nieuwe magistraten te kiezen. Aan de zittende magistraten hebben wij geen verplichtingen, aangezien deze niet door ons en ook niet op grond van ons octrooi gekozen zijn.

Hoewel wij in deze zaken naar recht en billijkheid te werk zijn gegaan, wordt het sluiten van Bootsma's rekeningen niet alleen 'heymelijck' tegengewerkt, maar de bevindingen van onze rekenmeesters ook door middel van 'ghedruckte boecxkens' in twijfel getrokken. In deze boekjes, die overal worden verspreid, ook buiten de provincie, wordt beweerd dat het deficit van Bootsma veel minder groot is, namelijk slechts 2434 gulden. Deze 'fameuse libellen' zijn door ons dan ook 'calumnies' verklaard en bij resolutie van 4 en bij plakkaat van 14 november verboden.

Ook hebben wij bemerkt dat de door ons gegeven octrooien en de daarop gevolgde magistraatsverkiezingen worden tegengewerkt, ook nadat onze stadhouder en de raadsheren in het Hof op 6 november voor ons zijn verschenen en hun de resolutie om zich voortaan niet meer met de raadsbestellingen te bemoeien is voorgelezen. Desondanks heeft de stadhouder stiekem overlegd met de heren Essen, Herberts, Sonck en Amerongen, die zich toen al tien dagen in Leeuwarden ophielden zonder audiëntie te verzoeken of te laten blijken waarom zij zijn gekomen. In overleg met deze heren heeft de stadhouder het bestaan om op eigen patenten en buiten ons en onze Gedeputeerden om, meerdere compagnieën die op onze repartitie staan uit garnizoenen te lichten en naar Harlingen te laten marcheren. De stadhouder en de genoemde heren waren van plan 's nachts ook naar Harlingen te vertrekken, om daar gewapenderhand de bakens te verzetten. Wanneer deze plannen ons niet ter ore waren gekomen en wij de poorten niet hadden laten sluiten, zouden zij ongetwijfeld in hun opzet zijn geslaagd.

De stadhouder heeft kennelijk twee motieven voor deze vreemde en abjecte handelwijze. In de eerste plaats meent hij dat hij gerechtigd is tot de magistraatsbestelling. Hierin vergist Zijne Genade zich, want hij noch zijn voorgangers hebben dit recht ooit zelf en in persoon uitgeoefend, maar altijd als medelid van het Hof, en dit Hof heeft dit recht zoals gezegd slechts 'by provisie en tot revocatie'. Op 9 en 13 november hebben de raadsheren hoofd voor hoofd verklaard zich neer te leggen bij onze resolutie en zich voortaan niet met

de raadsbestelling in de steden te zullen bemoeien, waarvan een acte is opgemaakt en te boek gesteld, en de stadhouder zelf heeft op 12 november voor Gedeputeerde Staten een soortgelijke verklaring afgelegd. Ten tweede beweert de stadhouder dat de resolutie van 25 juli onwettig is omdat deze door slechts vier grietenijen van Zevenwouden ondertekend is. Ook dat is een dwaling zijnerzijds. Hij moet onder ogen zien, dat alle grietenijen van dit kwartier evenals de andere 'stenden des Lands' in de beschrijvingsbrief zijn opgeroepen, en dat volgens de 'expresse wetten ende langhduyrige observantien van 't Landt' op de Landdag geldt dat stemmen van afwezigen voor bijvallend worden gerekend. En aangezien zes van de tien grietenijen van Zevenwouden bij de stemming over dit besluit aanwezig waren, was het gehele 'Lidt' van de Landdag op dat moment in meerderheid vertegenwoordigd.

In elk geval kunnen wij niet begrijpen welke redenen de heren, die vanwege de Staten-Generaal gekomen zijn, hebben om met onze stadhouder te gaan complotten en in geheim overleg te treden met personen (de afgezette magistraten) die geen volmacht zijn. Van deze heren, die hun geloofsbrieven niet hebben aangeboden en dus als 'private persoonen' moeten worden beschouwd, kan dit niet worden geaccepteerd, vooral ook omdat de genoemde kwesties de Generaliteit noch de andere provincies aangaan, maar alleen de 'Staet ende Hoogheyt van onsen provincie'. En uit het verzwijgen van hun kwaliteit en de heimelijke samenwerking met de stadhouder hebben wij ook niet kunnen opmaken dat zij hier gekomen zijn als bemiddelaars en vredestitchers, wat hier overigens ook niet nodig is, omdat (nota bene) van verdeeldheid in ons gewest geen sprake is.

Deze brief was niet aan de Staten van Stad en Lande verzonden. In plaats daarvan verscheen een delegatie van de Staten van Friesland op de Groninger Landdag, bestaande uit de raadsheren Saeckma en Harinxma en de Leeuwarder burgemeester Joris Gerrits Camp. Zij lazen er een propositie voor, die overeenkwam met de brief aan de andere gewesten, met dit verschil dat dieper werd ingegaan op het gedrag van stadhouder Hendrik Casimir, die immers ook stadhouder van Stad en Lande was. Verhaald werd van de 'hevige bejegeninghe' van de Staten door de stadhouder op het Landschapshuis, van de aanmaning aan Zijne Genade om zich aan zijn instructie te houden, en van het feit dat hij op dat moment deze instructie reeds aan zijn laars had gelapt, door op zijn eigen patenten en buiten de Friese Gedeputeerden om krijgsvolk naar Harlingen en andere steden te dirigeren teneinde daar de macht te grijpen. Een en ander was gebeurd in nauw overleg met de heren Essen, Herberts, Sonck en Amerongen, die zich voorgeven en kwalificeren als gecommiteerden van de Staten-Generaal. Samen waren zij vervolgens van plan geweest om de stad 's avonds te verlaten, en toen dat was verhinderd, waren zij de volgende dag vertrokken, richting Harlingen. De soldaten waren deze stad evenwel niet ingelaten¹⁰⁵ en de Gedeputeerden waren al vroeg op weg gegaan om de nieuwe magistraten op hun kussens te handhaven. De *coup* was dus mislukt, en de gecommiteerden, die nu ongeveer een maand in Leeuwarden verbleven, was meer dan eens nadrukkelijk gevraagd waarom zij, zoals bij bezendingen van de Staten-Generaal

105 Zie voor deze voorstelling van zaken noot 97.

gebruikelijk was, geen opening van zaken gaven ten aanzien van hun commissie, en waarom zij zich met dergelijke gevaarlijke activiteiten inlieten. Omdat dit eigenmachtig veranderen van garnizoenen door de stadhouder onder het oog van Staten en Gedeputeerde Staten van Friesland gevaarlijke consequenties zou kunnen hebben voor 's Lands vrijheid, is aan de kapiteins van de troepen van de Friese repartitie die binnen en buiten Friesland in garnizoen lagen – en dus ook die in de Groninger Ommelanden – bevel gegeven om de patenten van de stadhouder niet op te volgen, maar alleen die van de Staten of Gedeputeerde Staten én de stadhouder. Op dit punt werd de medewerking van de Groninger regenten gevraagd, met verzoek om met name de compagnie van Douwe van Herema, die op patent van de Friese Staten (dus zonder de stadhouder er in te kennen) naar Friesland was ontboden, door de commandeur van die vesting ongehinderd te laten vertrekken. Ten slotte werd gevraagd om de steun van de Groninger gedeputeerden ter Staten-Generaal voor de Friese zaak, 'tot eere ende beste beyder Provincien'.

Drie dagen later antwoordden Gedeputeerde Staten van Stad en Lande, dat Herema niets in de weg zou worden gelegd, en dat de Groninger gedeputeerden in Den Haag opdracht zouden krijgen 'datter niet voorgenomen ofte in 't werck gestelt mach worden, 't welck tot bekrenckinghe ofte praejuditie van der Provincie van Vrieslandts vry ende gerechtigheyt eenighsints kan strecken'.¹⁰⁶

Op 27 november verschenen eindelijk de heren Hendrick van Essen, Albert Sonck en Godert van Rede heer van Amerongen, gecommiteerden van de Staten-Generaal, op het Landschapshuis. Nu pas bleek waarom de heren wekenlang in Leeuwarden hadden verbleven zonder opening van zaken te geven en 'niet doende als hooren ende sien': het wachten was geweest op een overzicht van de Friese betalingsachterstanden aan de Generaliteit, dat door de ontvanger-generaal van de Unie, Philips Doubleth, verschaft moest worden, en nu was toegestuurd. Op het Landschapshuis overhandigden ze hun geloofsbrieven en lazen ze overeenkomstig hun instructie van de Staten-Generaal van 11/21 oktober hun propositie voor. Omdat deze instructie in het vervolg nog vaker aan de orde zal komen geven we hier een parafrase:

De heren krijgen de opdracht in Leeuwarden audiëntie te vragen bij de Staten van Friesland. Wanneer deze niet in vergadering bijeen zijn, moet aan Gedeputeerde Staten worden verzocht de volmachten voor een Landdag te beschrijven. Na de gebruikelijke plichtplegingen moeten de gecommiteerden de volmachten er op wijzen dat de Staten-Generaal en Zijne Excellentie prins Frederik Hendrik en de Raad van State reeds sinds de tijd van het Bestand de Staten van Friesland 'sonder ophouden' door middel van vele 'ernstige Brieven' en verscheidene bezendingen hebben vermaand om hun diepgaande meningsverschillen over hoe de oorlogslasten door het gewest opgebracht zouden moeten worden, te slechten, zo nodig door de beslissing daarover door 'submissie' over te laten aan de bondgenoten. Het zonder problemen kunnen dragen van de lasten is immers een voorwaarde

om de strijd tegen de ‘Spaensche tyrannie’ – die Friesland evenzeer aangaat als de andere provincies – vol te kunnen houden.

Hoewel de Staten van Friesland zich in 1632 door gecommitteerden van de Generaliteit hebben laten overhalen tot de invoering van de gemene middelen om de financiële problemen op te lossen, is daar door de voortdurende ruzies niets van terecht gekomen. Ook de bereidheid van enkele kwartieren van de Landdag om de kwesties door middel van submissie uit de weg te ruimen, was gestrand op de onwil van andere kwartieren. Daardoor was Friesland ‘in grooter ende meerder achterheydt’ geraakt, en was de financiële wanorde zo groot geworden, dat Friesland vrijwel niets meer bijdroeg aan de oorlogsinspanningen, zowel te land als ter zee. Brieven en bezendingen hadden niets dan ‘excusen’ opgeleverd, en het leek alsof de provincie ‘sich de saecke van de Generaliteyt niet en wilden aen trekken’. De ‘gemeene defensie’ is immers alleen mogelijk wanneer de gewesten de petitie inwilligen en de consenten metterdaad afdragen, anders komt het land in gevaar, ‘tot voordeel van onsen algemeenen Vyandt, ende ruyne van de goede Ingesetenen deser Landen’. Daarom moet Friesland zich voegen en de schulden aan de Generaliteit – volgens de staat die door de ontvanger-generaal van de Unie zal worden opgesteld – op zo kort mogelijke termijn betalen. De gecommitteerden willen zich niet langer laten afschepen met ‘excuse ofte dilayen’. Het is nu een kwestie van boter bij de vis, of anders moeten er andere middelen worden gebruikt. Wanneer betaling opnieuw wordt geweigerd, hebben de gecommitteerden de uitdrukkelijke opdracht en bevoegdheid gekregen om de schulden te innen bij executie, en dus dwang toe te passen.

Wat er concreet moet gebeuren, is het eindelijk ten uitvoer leggen van de resoluties die in 1625 door tussenkomst van gecommitteerden van de Staten-Generaal reeds waren genomen, en waarbij de gemene middelen waren ingevoerd; door onderlinge verdeeldheid en oproer waren deze resoluties een dode letter gebleven. Bij de daadwerkelijke invoering van de gemene middelen moet rekening worden gehouden met de bezwaren van zowel Zevenwouden als de Steden, waaraan in 1626 door de gecommitteerden deels al was tegemoetgekomen: Zevenwouden moet genoegdoening krijgen wat betreft de tarieven voor bezaaide landen en hoornbeesten, en de Steden moet ‘contentement’ gegeven worden ten aanzien van corporgelden en dergelijke.¹⁰⁷ Wanneer de verpachting van de gemene middelen niet goedschiks kan plaatsvinden, dus met medewerking van alle Leden van de Landdag, moet het maar kwaadschiks door executie, met ‘assistentie van ’t Krijghs-volck’. Wanneer daartoe meer soldaten nodig zijn dan nu in Leeuwarden gelegerd zijn, ‘sal sijn Excellentie de Heer Prins van Orangen meerder aental van Volck van Oorlogh derwaerts schicken’. Er zal voor worden gezorgd, dat de soldaten, wanneer zij ‘van de eene Stadt na de andere’ opmarcheren en worden ingekwartierd, niet gaan plunderen of anderszins overlast veroorzaken. De kosten van het ‘logeren’ van de soldaten en hun ‘verteringhe’ moeten niet alleen ten laste komen van de plaatsen waar zij ingekwartierd worden, maar dienen te worden omgeslagen over de gehele provincie. In elk geval zullen de gecommitteerden Friesland niet verlaten, voordat de gemene middelen daadwerkelijk zijn verpacht.

Wat betreft het heikele punt van de nieuwe magistraatsbestelling hebben de gecommitteerden de opdracht om de klachten van afgezette magistraten aan te horen en vervolgens de situatie te herstellen ‘op den ouden voet ende ordre, ende de af-ghesette Magistraet in hare voorgaende plaetse (te) stellen’. Ten slotte moet de Staten van Friesland worden voorghouden, hoe ‘ergerlijck’ het is voor de andere gewesten en ondienstig voor het Land, dat ritmeesters en kapiteins van troepen die op de repartitie van Friesland betaald worden en

107 Corporgelden moeten ook worden geheven voor huizen op het platteland, ‘schot-schietende of neringe doende’ etc.

de Friese monstercommissarissen geen eed van trouw afleggen aan de Generaliteit – zoals bij alle andere gewesten gebruikelijk is – maar alleen aan de Staten van Friesland. Mogelijk nog ergerniswekkender is dat Friesland buiten medeweten van de Generaliteit overgaat tot het afdanken van compagnieën, wat in deze gevaarlijke tijdsomstandigheden tot een verzwakking van de defensie zou kunnen leiden en tot onduidelijkheid over hoeveel troepen er in totaal beschikbaar zijn. Wanneer de andere gewesten dit voorbeeld zouden volgen, zou het land verloren zijn. De Staten van Friesland dienen zich ook te conformeren aan de andere gewesten wat betreft het ‘vergeven van de Compagnien der vreemde Natien, mitsgaders die te Velde vacant vallen’. Wanneer de Friezen op deze punten blijven dwarsliggen, zal ook hier executie moeten plaatsvinden.

Betreffende al deze punten moeten de gecommiteerden, zonder ruggespraak te hoeven houden met de Staten-Generaal, steeds nauw overleggen met de Friese stadhouder en eventueel met kwartieren van de Landdag die bereid zijn mee te werken.¹⁰⁸

Op 7 december kwam de Landdag opnieuw bijeen, overigens niet dan nadat de volmachten van Zevenwouden, die al geruime tijd verstek hadden laten gaan op de Landdag, waren aangeschreven om nu toch vooral te komen; volmachten die opnieuw wegbleven, zo werd dreigend gesteld, zouden voortaan niet meer tot het Landschapshuis worden toegelaten.¹⁰⁹ Twee dagen later kwamen de Staten met een antwoord op de propositie, waar de gecommiteerden geen genoegen mee namen. Zij overhandigden dan ook een tweede propositie, waarop de Staten op 23 december bescheid gaven.¹¹⁰ De door Doubleth opgestelde staat van de totale schuld van Friesland aan de Generaliteit, ten bedrage van maar liefst 6.267.953 gulden en aan de West Indische Compagnie, 185.286 gulden, werd door de Friezen volstrekt van de hand gewezen. Alle rekeningen over de jaren 1586-1630 waren immers volgens resolutie van de Staten-Generaal van 7 februari 1632 door de Generaliteitsrekenkamer gesloten, en daarbij was gebleken dat Friesland veel minder in gebreke bleef dan andere gewesten.¹¹¹ De Staten van Friesland stelden dat zij altijd hun uiterste best hebben gedaan om de gemene zaken te handhaven. Ook in de toekomst zullen zij dienaangaande ‘niet gebreeckigh worden bevonden, soo weynigh doch als eenigh hunner Bondtgenooten’. Friesland heeft wél veel betalingen gedaan, ‘tot excessiven grooten sommen’, die echter niet in Doubleths staat terug te vinden zijn. Het is dan ook buiten proportie, dat dit gewest door de bondgenoten gemaand wordt tot vereffening van zulke enorme geldbedragen, zeker wanneer bedacht wordt dat de beschuldigingen komen ‘van de gene die selve defectueus zijn’. De Friese Staten zijn tot betalen echter ‘noyt onwilligh gheweest, ende sullen voortaan

108 Instructie van de Staten-Generaal voor Van Essen, Herberts, Sonck, Amerongen en Van Weede, Arnhem 21 okt. 1635 (11 okt. o.s.); SSO II, 279a-281b; TR, SHA inv.nr. 368.

109 TR, GBF inv.nr. 42 f. 101v (res. SF 4 dec. 1635); SSO II, 198a. In een afschrift van deze resolutie schreef Hendrik Casimir: ‘Dese resolutie iss genomen int Jaer 1635 tegens de h[eren] van de Seven Wolden, om die te dwinghen eerst op de Landtdach te komen daer nae om haer quaede en onghelhoorde resolutien af te hoern, ende so mogelyck die te constringeren om mede te approberen’; TR, SHA inv.nr. 93.

110 SSO II, 196b-198a.

111 TR, GBF inv.nr. 42 f. 102v en 108 (res. SF 10 dec. 1635 en ter bekrachtiging 23 dec. 1635).

metter daedt hun goeden yver bethoonen, wanneer men insgelijcks sien mach van andere Provincien'. Desalniettemin willen de Friezen goede bondgenoten zijn, en, ook wanneer de andere gewesten in gebreke blijven, 'middeler tijdt helpen contribueren tot stuyr van den Oorloge tegens den Hoovaerdigen alghemeynen Vyandt, wat eenighsints in haer E. Mog. vermogen sal zijn'.

Op dezelfde dag dat het antwoord op de tweede propositie van de gecommiteerden werd geformuleerd, werd door de Landdag onder meer besloten om in 1636 dezelfde belastingen te heffen als het afgelopen jaar en 200.000 gulden op lijfrente te lenen tegen 14% rente. Het besluit werd weliswaar (in twee versies) in het resolutieboek geschreven, maar slechts ondertekend door volmachten, niet alle, van Oostergo en Westergo.¹¹² Er bleef dus verwarring en onenigheid op de Landdag heersen over het te volgen beleid, en dat zou nog wel enige tijd zo blijven. De gecommiteerden van de Staten-Generaal zonk de moed nu in de schoenen. Volgens Van den Sande zagen zij nu wel in dat zij 'sonder adsistentie van Generaliteyts Krijghsvolck' hier niets konden uitrichten en op hun verzoek werden ze door de Staten-Generaal 'by provisie' teruggeroepen. Op Nieuwjaarsdag verlieten ze de Friese hoofdstad om in Den Haag rapport uit te brengen over hun mislukte missie.¹¹³

De volmachten van de heersende factie op de Landdag hadden wel degelijk door dat ze weinig te vrezen hadden zolang de gecommiteerden van de Staten-Generaal zonder soldaten kwamen. Uit voorzorg hadden ze gepoogd om compagnieën uit Bourtange en Coevorden te lichten en aldus 'tot haarder dienst en beschermingen te hebben bij der hand' (waardoor de kans op een burgeroorlog niet ondenkbeeldig werd). Stadhouder Hendrik Casimir had deze soldaten, die ter repartitie van Friesland stonden, echter bevolen op hun post te blijven.¹¹⁴ Gedeputeerde Staten riepen hem op het Collegie ter verantwoording voor deze tegenwerking, maar zijn antwoord was kort maar krachtig dat het garnizoen van Coevorden onder zijn bevel

112 TR, GBF inv.nr. 42 f. 106 (res. SF 23 en 24 dec. 1635).

113 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 190a; Van Essen, Sonck en Reede aan Hendrik Casimir, 14 en 20 dec. 1635, TR, SHA inv.nr. 368.

114 Kapiteins van compagnieën die in Bourtange (Douwe van Herema) en Coevorden (Jan Gerckes Hoptilla en Douwe van Andringa) in garnizoenen lagen kregen patent van Gedeputeerde Staten om naar Stavoren op te rukken zonder acht te mogen slaan op patenten van de stadhouder. De commandanten van deze vestingen hielden op bevel van de stadhouder de poorten echter gesloten. Ook herhaalde marsorders van Staten en Gedeputeerde Staten werden niet opgevolgd. Zo schreef Joan Adolph van Renesse, commandant van Coevorden, op 14 november aan Hendrik Casimir dat kapitein Jan Gerckes Hoptilla volgens patent van de Staten was vertrokken, maar onderweg een tegenbevel van de stadhouder had ontvangen, waarop 'de goeden man daerdoor perplex sijnde ende niet wetende wat [te] doen', was teruggekeerd en was ingelaten. Renesse wilde namelijk de bevelen van de stadhouder opvolgen, 'want wij in zulken gevalle beter een hoofd als velen hebben te obedieren ende te volgen'. Op 24 nov. schreef Renesse aan Hendrik Casimir dat er andermaal een bode was gekomen met patent van de Staten van Friesland voor kapitein Andringa om uit te rukken. De officieren waren vastbesloten te vertrekken en lieten de trom roeren, ondanks zijn bevel en dat van de stadhouder, maar hij had de poorten laten sluiten. Probleem was, dat 'hier beneden int vleck alle Frysse compagnien sijn die daer leggen ende wacht houden, de welcke met den anderen toe holden ende tot faveur van haere betaelsheeren eenich sijn'. Desalniettemin zou hij trachten een 'affront' te voorkomen; TR, SHA inv.nr. 368 (14 tot 24 nov. 1635).

stond en dat de Staten van Friesland er niets over te zeggen hadden.¹¹⁵

Overigens werden de veranderingen in Friesland ook buiten het gewest gevolgd. Zo werd Hugo de Groot, in ballingschap in Parijs, schriftelijk op de hoogte gehouden door zijn zwager Nicolaas van Reigersberch. Deze schreef dat de wetsverzetten door de Staten waren doorgevoerd ‘buyten tijt ende oude forme’, en waren ingegeven door ongenoegen met de magistraatsbestelling van stadhouder en Hof. De Friezen begrijpen maar niet dat de Staten-Generaal zich ermee bemoeien, omdat elke provincie het oppergezag heeft over alle zaken, die niet in de Unie zijn geregeld.¹¹⁶ ‘Sacama’ oftewel Johannes Saeckma, raadsheer in het Hof van Friesland, die door Reigersberch eerder was beschreven als ‘een groot vrient van uE. ende uwe saecke ende van aensien onder de sijne’, was voorstander van de verandering. ‘t Veranderen van de magistraten in Vrieslant staet mij niet aen’, schreef De Groot terug, ‘hoewel ick wel weet, dat die staet meer populair is dan andere provinciën’, waarmee hij ongetwijfeld bedoelde dat in Friesland veel meer mensen bij de politiek betrokken waren dan elders.¹¹⁷

De Friezen aan zichzelf overgeleverd

Na het vertrek van de gecommiteerden van de Staten-Generaal op Nieuwjaarsdag 1636 waren de Friezen weer enige tijd aan zichzelf overgelaten – of liever gezegd aan elkaar overgeleverd –, waar ongetwijfeld vooral de heersende factie van Oostergo en Westergo, die beslist geen vreemde, ‘Hollandse’ pottenkijkers duldde, mee ingenomen was en garen bij spon. Over de gebeurtenissen in dat jaar schrijft Aitze-

¹¹⁵ SSO II, 198a.

¹¹⁶ ‘De nieuwicheyt van de veranderynge van de magistraten buyten tijt ende oude forme geschiet in Vriesland bij ordre van Staten, wt miscontentement van de electiën, bij den stathouder ende eenyge raden te eensijdych, soo men seyt, gedaen. Sacame [Saeckma] is voor de veranderynge ende verstaen de Vriesen niet, dat de Staten-Generael haer des hebben te bemoyen, als raeckende yder provintie het oppergesach in hetgene gebleven is buyten de Unie, gelijk vanwege de vergaderynge van de Staten van Vrieslant de Staten-Generael is aengeschreven.’

¹¹⁷ BHG VI, 375 en 422 (6 en 20 dec. 1635; zie ook 333, 12 nov. 1635). ‘Van Brasyll ende Vrieslant sal garen al het vervolgh verstaen’, schreef De Groot op 10 april aan Reigersberch; BHG VII, 78. Het citaat ‘... dat die staet meer populair is dan andere provinciën’ wordt in de teksteditie weergegeven als ‘... dat [in] die staet meer populair is dan van andere provinciën’. M.i. is de toevoeging onjuist en is het woord ‘van’ overbodig. Over Saeckma had Reigersberch op 27 mei 1629 aan De Groot geschreven: ‘Twee dagen geleden heb ick hier gesien ende gesproocken een raetsheer wt Vrieslant, genaemt Saccama, qui magnos et liberos gerit spiritus. Hij is een groot vrient van uE. ende uwe saecke ende van aensien onder de sijne; heeft begeert ick uE. soude groeten, seyde selven met sijn soon, die met Mr. Billant overcompt, te sullen schrijven. Den vader meriteert, dat den soon vriendschap geschiede, die oock een jongman is van apparentie. UE. sal tsijnder comste, als wanneer ick hem met een brief sal accompagneren, veel van de gelegentheyt van Vrieslant wt hem connen verstaen. Tis mijns oordeels niet buyten apparentie, dat de heer Saccama in de Staten-Generael soude mogen werden gebruyckt, dat ick seer garen sage’, en op 9 juni 1629: ‘Salcheme is een clouck persoon, dy credyt heeft bij den president Cromhout zijnde een verwant’; BHG IV, 65 en 67. De genoemde zoon was Dirck of Theodorus Saeckma, die in 1638 eveneens raadsheer in het Hof van Friesland werd. Nicolaes Cromhout was sinds 1620 president van het Hof van Holland.

ma dat Gedeputeerde Staten, ‘de kracht van de Regeringh sijnde’, gedomineerd bleven door degenen die de stadhouder tegenwerkten, maar het probleem van de financiën konden ze niet oplossen. Aitzema sloeg vervolgens de spijker op z’n kop: ‘Sy wierpent op den Ontvangher Bootsma: wildent daer uyt halen, ende voorts de ghemeente verschoonen: maer de achterheydt was te groot, men betaelde noch interesten noch capitalen, ende men hadt gheen autoriteyt ghenoech om nieuwe middelen in te voeren’. Aldus kon de partij van de stadhouder – Aitzema geeft hier blijk van enig tactisch inzicht – ‘meer te rugh houden als de andere voorwaerts trekken’. Van de negen Gedeputeerden (Abraham van Roorda en Valerius van Camminga voor Oostergo, Dominicus van Hottinga en Sjoerd Rispens voor Westergo, Tiberius van Oenema en Christiaan van Oosterzee voor Zevenwouden en Julius van Harinxma, Hanso Moll en Epeus van Glinstra voor de Steden¹¹⁸) werkten Camminga, Roorda, Hottinga, Rispens, Oosterzee en Harinxma volgens Aitzema nauw samen. Oosterzee viel af (helaas geeft Aitzema daarvoor geen reden), maar ook met vijf man behield de factie de meerderheid in het college.¹¹⁹

Van den Sande stemt geheel met Aitzema in. Door ‘papisten ende andere amptsuchtige luyden’, zo klaagt hij, ‘is den staet van Vrieslandt in dit jaer noch in meerder verwerringe ende achterheyt gebracht, door dien gheen ghenoege middelen tot stuyr des oorlogs worden ingewilligt, vermits de Volmachten, besonder van Oost ende Westergo, ’t geheele jaer door, besich zijn geweest, met andere saecken, die sy verstonden dienstich te wesen tot handthavinge van hare Factie’.¹²⁰ Deze ‘saecken’ betroffen de verdere afwikkeling van de kwestie-Bootsma en de splitsing van zijn ambt in drieën, een onverkwikkelijke ruzie tussen de volmachten van Westergo over een zetel in het college van Gedeputeerde Staten en het verder muilkorven van het Hof van Friesland.¹²¹

Uit alles blijkt dat Bootsma en zijn kameraden het onderspit moesten delven. Reeds op 4 december 1635 was door de Staten besloten om de bezittingen van Bootsma of van zijn borgen – ook zijn zeventiende en laatste rekening vertoonde grote tekorten – te laten verkopen. Ter besparing van kosten werd tevens besloten hem niet meer thuis door ingelegerde soldaten te laten bewaken, maar op het Blokhuys gevangen te houden. In februari werd dit besluit, met nadere bepalingen, herhaald. De vier buitengewone rekenmeesters kregen voor hun moeiten overigens elk een vergoeding van duizend gulden uitgekeerd. Op 25 augustus 1636 werd Bootsma’s borgen opgedragen schuldbewijzen uit te schrijven als dekking van diens schuld.¹²² Vervolgens viel op 2 september het – niet door alle volmachten geteken-

118 De opgave van Aitzema wijkt enigszins af van Engels, *Naamlijst*, 30-31.

119 SSO II, 382a.

120 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 197b-198a.

121 Ook de kwestie van de Bildtmeiers (die we hier verder niet aan de orde stellen, zie Sannes, *Geschiedenis I*, 221 vv) gaf onenigheid, evenals de strafmaatregelen tegen belastingpachters die achterliepen met hun betalingen.

122 Zie noot 19.

de – besluit om Bootsma voor het Hof aan te klagen omdat hij zou weigeren zijn zeventiende rekening te sluiten. Op 15 september werd besloten dat de Gedeputeerden de bewaking van Bootsma op het Blokhuis moesten verscherpen; er mocht bovendien geen alcohol meer worden geschonken en bezoek aan de gedetineerde moest worden beperkt. De onroerende goederen van de ontvanger-generaal werden verkocht. Op 5 oktober kregen de Gedeputeerden opdracht de koopsommen, inclusief rente, van de kopers – die met landschapsobligaties wilden betalen – in klinkende munt in te vorderen.¹²³

Tegen Bootsma werd niet alleen een strafproces begonnen, maar hij werd ook uit zijn ambt ontzet, al ging dat niet van een leien dakje. Bootsma protesteerde dat hij niet kon worden ontslagen voordat hij de gelegenheid had gehad zich te verweren. De volmachten van Oostergo en Westergo wilden hem echter zo gauw mogelijk ontslaan en zijn ambt splitsen in drie afzonderlijke ambten, waarvoor de gegadigden ongetwijfeld al klaarstonden. De volmachten van de meeste Steden, zo beschrijft Van den Sande, waren er aanvankelijk geen voorstander van om Bootsma ‘onverhoort te deporteren ende te condemneeren’. Enkele Gedeputeerden maakten een rondreis langs de steden om de stadsbesturen zover te krijgen dat ze hun volmachten ten Landdage zouden opdragen om zich te conformeren aan Oostergo en Westergo. Toen dit niets uithaalde, werden de volmachten van twee steden met aantrekkelijke ambten, die ze aan hun ‘vrienden’ konden vergeven, overgehaald. Oostergo, Westergo en de meerderheid van de Steden namen vervolgens het besluit om Bootsma uit zijn ambt te zetten. Als opvolgers werden benoemd Douwe van Walta als ontvanger van de florenen (gekozen door Oostergo), Sjoerd Rispens (gekozen door Westergo) als ontvanger van de genegotieerde penningen en dr. Matthias van Vierssen als ontvanger van de lopende middelen (gekozen door de Steden; het kwartier van Zevenwouden, dat de minderheid vormde, werd dus gepasseerd).¹²⁴ De nieuwe functionarissen kregen merkwaardig genoeg geen commissie, noch werd hun een eed afgenomen.¹²⁵

¹²³ TR, GBF inv.nr. 42 f. 100; TR, GBF inv.nr. 43 f. 21, 22, 44, 47, 60, 63, 68 en 70 (res. SF 4 dec. 1635, 6 en 19 febr., 29 april, 20 mei, 25 aug., 2 en 15 sept., 5 okt. 1636).

¹²⁴ TR, GBF inv.nr. 43 f. 51 (res. SF 30 juni 1636); CHB V, 393-394 (met vermelding dat de meerderheid van de Steden op 2 aug. met deze resolutie instemde). Bij resolutie van 2 aug. 1636 (TR, GBF inv.nr. 43 f. 53) werd nog besloten dat Bootsma ondanks zijn ontslag verantwoordelijk bleef voor de wanorde op zijn vroegere comptoir. Aldus werd Bootsma ‘onverhoort verdamt ende zijnes ampts ontset, ende daer nae, om dit doen een schijn te geven by de Gemeenten, op een verkeerde maniere, de Procureur Generael ende noch twee Advocaten belast ende geauthoriseert, om een Crimeneel Proces tegens Bootsma aen te stellen, doch met dien aenhang, dat als het proces volschreven soude zijn, als dan ordere op die rechters te stellen, daer mede te kennen gegeven worde, datmen Bootsma sijnen ordinaris rechters, te weten den Hove van Vrieslandt, wilde ontrecken, ende hem extraordinaris Rechters gheven’; Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 198a-198b (zie p. 302).

¹²⁵ Volgens Van den Sande (*Nederlandsche historie*, 198a) werd deze verkiezing het jaar daarop door de nieuwe volmachten ‘voor als niet gedaan geacht’. Inderdaad werd rentmeester-generaal Willem van Vierssen – die het ambt van ontvanger-generaal sinds 1 mei 1635 samen met Albert van Aysma, ontvanger van de kloostergoederen had waargenomen – op 1 mei 1636 als provisioneel ontvanger opgevolgd door Wybe Gerckes Hoptilla. Op 11 nov. 1637 werd Goslick van Hiddema aangesteld als ontvanger-generaal en Jacobus van Runia als ontvanger-

De benoeming van Sjoerd Rispens tot ontvanger van de genegotieerde penningen leidde tot een nieuwe hoog oplopende kwestie: wie moest nu Rispens' zetel van Westergo in het college van Gedeputeerde Staten gaan bezetten? De volmachten van dat kwartier hadden bij meerderheid van stemmen Johannes Clingbijn gekozen. Clingbijn was op het Collegie geïntroduceerd en had daarna samen met zijn collega's 'in alle voorvallende saecken geadviseert, ghestemt ende geresolveert sonder yemants oppositie'. Men ging er dus van uit dat de vacature vervuld was. Tot drie weken later, op zaterdagmiddag 10 september, toen de Staten 'by ghemeene advijs' met reces waren. Op die dag was Anchises (van) Andla, volmacht van Franekeradeel, samen met enkele volmachten in de Kamer van Westergo bijeengekomen, en was Andla gekozen als opvolger van Rispens. Andla had daarop zitting genomen in het college, ondanks scherpe en herhaalde protesten. De verdeeldheid in de Kamer van Westergo was groot. Andla werd gesteund door de volmachten van Menaldumadeel (grietman Tjerk van Herema), Baarderadeel (grietenijsecretaris Gossuinus Atsma), Hennaarderadeel (Harmen Bockema) en Hemelumer Oldeferd (grietman Sjoerd van Aylva). Clingbijn kon rekenen op de steun van de volmachten van Franekeradeel (Pieter van Harinxma thoe Slooten, broer van raadsheer Homme en van Gedeputeerde Julius; Andla was de eigenerfde volmacht van deze grietenij), Het Bildt (Pieter Sickes en S. Cornelis), Barradeel (grietenijsecretaris Hessel Wringer, die op dat moment in een strafproces voor het Hof terecht stond wegens het beschuldigen van raadsheer Van den Sande van omkoping)¹²⁶ en Wonseradeel (Pieter van Herema, oomzegger van Tjerk van Herema, en Jentie Sioerdts Tiartsma).

De onenigheid liep zo hoog op, dat op 14 september een zevental volmachten (onder wie Pieter van Harinxma, Hessel Wringer en Pieter van Herema) samen met twee notarissen onaangekondigd en zonder toestemming de kamer binnendrongen waar de heren Gedeputeerde Staten vergaderden, en waar ook Andla als Gedeputeerde aan tafel zat. Eén van de notarissen las het protest tegen Andla voor. Toen deze vervolgens geen aanstalten maakte om te vertrekken, pakte Wringer hem bij de arm en schudde hem heen en weer, terwijl hij riep 'flux staet op, du meester af'. Andla weigerde op te staan, zei dat hij wettig zitting had, waarna Wringer hem samen met Harinxma van de stoel rukte. Andla viel op de grond, en nadat hij was opgestaan, werd hij door de ongenode gasten hardhandig de vergaderkamer uitgewerkt.¹²⁷

Aitzema, die duidelijk op de hand van de onfortuinlijke Clingbijn is (we volgen hier zijn weergave van de kwestie; Van den Sande maakt er merkwaardig genoeg in zijn *Historie* geen melding van)¹²⁸ neemt evenwel beide kemphanen op de korrel.

generaal der consumptieën; De Jong e.a., *Inventaris*, 423-424.

¹²⁶ Zie p. 227. Nadat Wringer ontzet was uit zijn ambt van secretaris van Barradeel, werd hij op 24 juni 1638, ongetwijfeld door toedoen van grietman Douwe van Hottinga, opgevolgd door nota bene dr. Johannes Clingbijn.

¹²⁷ SSO II, 383a, gebaseerd op de citatie van stadhouder en Hof, zie p. 262.

¹²⁸ Wel in een ongedateerde nota voor de Raad van State, die waarschijnlijk van de hand van Van den Sande is,

Andla had in elk geval het lef om zitting te nemen, terwijl Clingbijn, die de zetel al had ingenomen, niet de moed had om te blijven zitten, ook al werd hij gesteund door de meerderheid van het college, en door deze ‘flauehertigheyt’ stelde hij zijn ‘vrienden’ danig op de proef. Andla was in Aitzema’s ogen een opportunist: hij ‘considereerde seer wel, dat het Hof, de Stadthouder, ja de Prins van Orangie, diensvolgens de Generaliteyt aen die zijde hielden, ende dat de contrarie parthy moest vallen, hoewel hy de selve oock eerst hadde aengehangen; maer hy sagh meer voordeel te sullen trecken uyt de ander parthy, ende dat geluckte hem wel’.¹²⁹ Inderdaad waren volgens latere verklaringen zowel Andla als Harinxma – beiden volmacht van Franekeradeel, maar nu op het handtastelijke af gebrouilleerd – op de Landdag afgevaardigd dankzij beloften aan de ingezetenen van deze grietenij om hen van buitengewone belastingen te vrijwaren zolang de kwestie van Bootsma niet was afgedaan.¹³⁰ Het heeft er dus alle schijn van dat deze kwestie voor de heersende factie in Westergo een splijtzwam was, waar de aanhangers van Hof en stadhouder garen bij sponnen. In elk geval zou Andla in later jaren als lijfarts en vertrouwensman nog trouwe diensten bewijzen aan stadhouder Willem Frederik.¹³¹

Uiteraard was Andla behoorlijk in zijn wiek geschoten door de ruwe manier waarop hij bejegend was. Hij beklagde zich bij het Hof – ‘meest zijnde op de zijde van de Heer Stadthouder’ voegt Aitzema er ten overvloede aan toe. Het Hof nam de klacht serieus en hoorde de Gedeputeerden Moll, Glinstra, Oosterzee en Oenema (die niet direct bekend stonden als leden van de Statenfactie), alsmede de notarissen en kamerboden. Elk ‘getuychde nae sijn ghenegentheydt’. Gezegd werd, dat het ‘violent’ was, ‘dat men indrongh in een Collegie, ende een Gedeputeerde met geweld by den arm nam ende hem ter Kamer uytstiet’, hoewel de Gedeputeerde figuurlijk er ‘selfs door het dack ende met bedrogh in gekropen [was], ende niet door de rechte poort ingegaen’.¹³²

Er gingen kwade geruchten rond over de partijdigheid van het Hof, zowel in de zaak van Andla versus Clingbijn als in de kwestie-Bootsma, alsook in het streven van het Hof om hersteld te worden in zijn bestuurlijke bevoegdheden in het algemeen en de magistraatsbestelling in het bijzonder. Om deze geruchten te weerspreken schreef het Hof op 10 oktober een brief aan de volmachten van Westergo, waarin de raadsheren benadrukten dat ze slechts de bedoeling hadden zonder aan-

‘Cort verhaal van poincten daarin des heren stadhouders en des Hoves van Vrieslandt autoriteit en behoorlijk respect op die Landdagen gehouden in de jaren 1635 en 1636 bij de heren volmachten principal. van Oostergo en Westergo merkelijk gekrenkt en besneden is’; TR, SHA inv.nr. 70-46.

129 SSO II, 382b.

130 Zie p. 284.

131 GP, register op Andla, Anchises van. Van 1641-1643, 1646-1649 en 1649-1652 was Andla lid van de Raad van State; *Raad van State*, 136. Anchises (van) Andla was in 1628 getrouwd met Sibbel van Aysma, dochter van Albert van Aysma, ontvanger van de kloostergoederen. Een oom van Anchises, Focco of Focke van Aysma, was grietenijsecretaris van Ferwerderadeel; zie SFA II, 166-167 (aant. 42a). Zowel Albert als Focco van Aysma komen in het vervolg nog ter sprake.

132 SSO II, 382b.

zien des persoons recht te spreken; de geruchten waren ‘soo onwaer, dat niemant van gesonden oordeele dien konde in ’t minste gheloove toe stellen’. Intussen gingen de raadsheren onverdroten verder met het onderzoek naar de gebeurtenissen op het Collegie. Geoordeeld werd dat Clingbijn destijds niet wettig was gekozen, aangezien hij alleen de stemmen had van Barradeel, Wonseradeel, Wymbritseradeel en de helft van Franekeradeel. Andere stemmen waren om uiteenlopende redenen ongeldig. Het handgemeen in de vergaderkamer van Gedeputeerde Staten strekte in de ogen van het Hof ‘tot groote schandale, blame, ende confusie van ’s Landts Regeringe’. Daarom gaven stadhouder¹³³ en Hof op 28 september bevel dat Andla als Gedeputeerde moest worden gehandhaafd. Pieter van Harinxma, Hessel Wringer en hun partijgenoten dienden Andla, op straffe van een boete van vijftig gouden Friese ridders, zijn ambt ‘rustelijk ende vreedelijk’ te laten bekleden, totdat de zaak ‘wettelijk soude sijn gedecideert’.¹³⁴

Op de Landdag werd deze uitspraak van het Hof zeker niet gunstig ontvangen. Hier was sprake, zo werd geoordeeld, van ‘een partyschap, die de Heeren van den Hove niet betaemde, ende tegen haer instructie liep, sijnde hen verboden haer te moeyen met saken van Staet, of haer partydich in ’t stuck van regeringh te dragen’. Op 22 oktober werd daarom besloten het Hof verder te muilkorven door middel van een nieuwe instructie. In deze instructie, opgesteld door een commissie, bestaande uit de volmachten Rienck van Burmania, Take Lieuwes, Pieter van Harinxma en Pieter Sickes Haerda, werden de bevoegdheden van het Hof nog nauwkeuriger omschreven dan reeds het geval was. Uiteraard wordt van de raadsheren geëist dat zij de heren Staten van Friesland zullen respecteren en gehoorzamen ‘als hunne Meesters ende Over-Heeren’. Ook mag het Hof zich niet bemoeien met ‘eenigerhande saecken de Regeringe aengaende’. Wanneer er sprake is van een twist tussen de ‘Leden deses Landts’ zullen ze geen partij mogen kiezen, ‘directelijk ofte indirectelijk, in ’t heymelijk ofte openbaer’. De belangrijkste bepaling is dat de raadsheren zich niet meer mogen inlaten met de raadsbestelling in de Steden, zelfs wanneer ‘het gebeuren mochte dat hen de selve by de Magistraten ofte Gemeenten der Steden werden opgedragen ende geoffereert’.¹³⁵

Op 28 oktober verschenen de raadsheren op het Landschapshuis in de kamer van Oostergo, behalve Saeckma, die zich wegens ziekte liet verontschuldigen. Ze verklaarden de nieuwe instructie – die niet ondertekend was door volmachten van Zevenwouden – van begin tot eind gelezen te hebben. Op de vraag van Rienck van Burmania, of ze bereid waren om er de eed op af te leggen, werd door raadsheer Van den Sande bevestigend geantwoord. Vervolgens beloofden de raadsheren één voor één de instructie ‘nae sijn beste vermogen te achtervolghen’, waarna de ‘so-

¹³³ Citaties van het Hof als deze werden altijd uitgegeven uit naam van de stadhouder; Sickenga, *Het Hof*, 11-12.

¹³⁴ SSO II, 382b-383b. Een afschrift van deze citatie in SHA inv.nr. 93.

¹³⁵ CHB V, 394-400; SSO II, 384a-387a (resp. de artikels 5, 8, 11 en 9).

lemnele Eede, dat hen Godt Almachtigh soo waerlijck moeste helpen' werd uitgesproken.

Dat de heren van het Hof van Friesland zich zonder tegenstribbelen een nieuwe instructie lieten opleggen, was volgens Aitzema niet verwonderlijk:

Dese Heeren deden daer wijslijck aen; eensdeels weet men wel wat instructie[s] zijn, ende hoe verre sy gaen: hebben niet de wetten wassen neusen? ende werden niet de menschen door passien gheregeert? daer-en-boven werdt onder alle Eeden op instructien verstaen de clause *voor soo veel als de selve in ghebruyck of observantie zijn*. Boven dien saghen sy wel dat een ander lucht op quam, ende datter veranderingh op handen was, ende dat als dan de andere Heeren alsoo facijl souden zijn om de Raden van dese nieuwe instructie te bevrijden, als dese waren stout geweest, om haer daer aen te binden.¹³⁶

Het is volstrekt duidelijk: met deze Landdag en dit college van Gedeputeerde Staten viel geen land te bezeilen, zowel door onwil als door onmacht, en het Hof en de stadhouder waren niet in staat op eigen kracht enig tegenwicht te bieden. Maar Aitzema had gelijk, er kwam inderdaad een andere lucht opzetten, vanuit het zuiden, waar op het Haagse Binnenhof door de beide stadhouders en de Staten-Generaal plannen werden gesmeed om de Friezen eindelijk en definitief in het gareel van de Unie te brengen.

136 SSO II, 387b; zie ook Geyl, 'Aitzema', 114-115.

